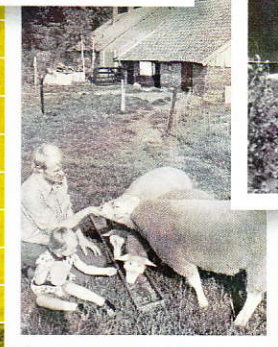
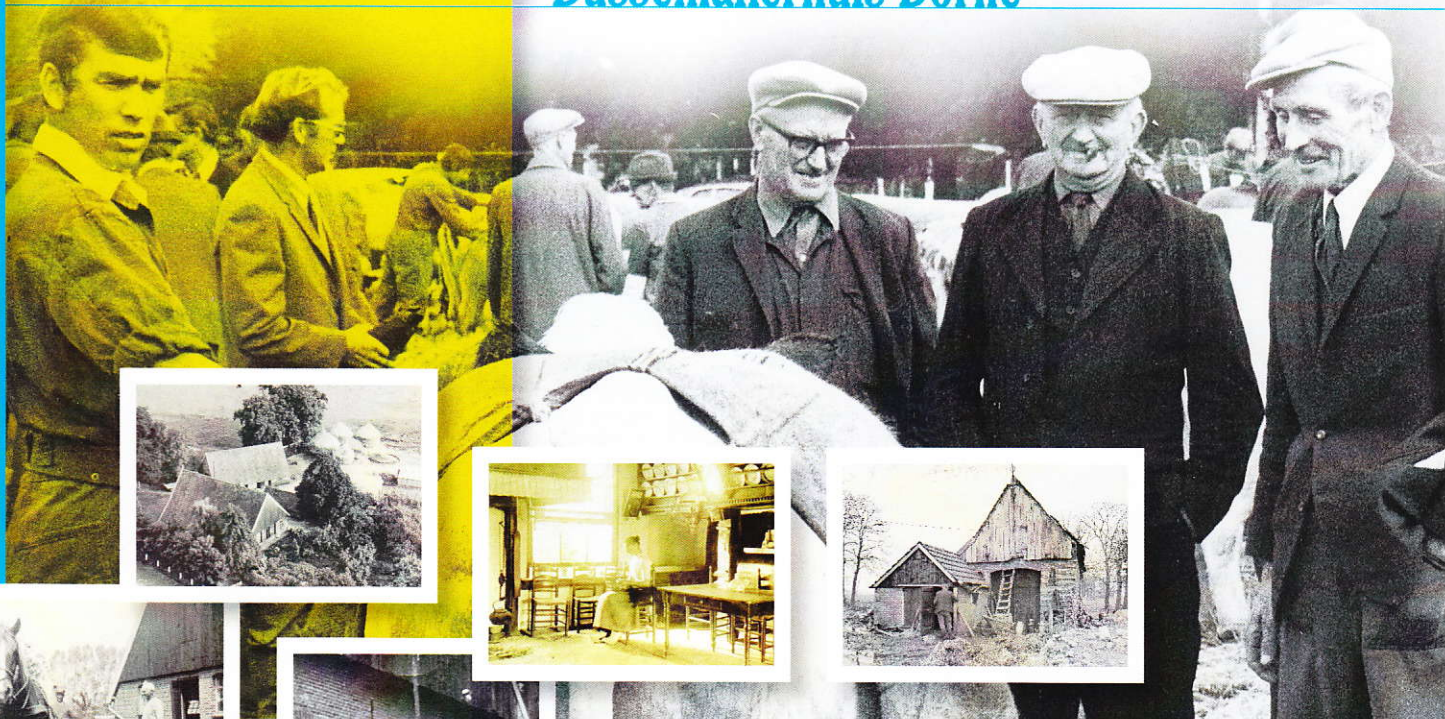

Boorn & Boerschop

Een uitgave van de heemkondevereniging
Bussemakerhuis Borne

In dit blad worden artikelen
opgenomen met betrekking tot
historie, recht en volkskunde,
in het bijzonder die van
Borne, Zenderen en Hertme

Colofon

De Heemkundevereniging Bussemakerhuis heeft als doel het opwekken van belangstelling voor historie, recht en volkskunde, in het bijzonder van de gemeente Borne en omgeving.

Bestuur van de vereniging

J.F.M. Hassels Mönning (voorzitter),
A. Mulders-Gordijn (secretaris),
H.J.M. Westerik (penningmeester),
Mw. R. Blödtner-Leushuis, Mw. A. Haak,
B. Hogeweg, J ter Keurs, J. Möller
G.H. Smoors (leden).

Secretariaat

Meijlingsgaarde 1, 7622 HC Borne
tel.: 074 266 36 67
e-mail: jmulders-borne@hetnet.nl

Ereleden

Mevr. T. van Capelleveen
J.J. Grootenboer
H. Woolderink

Lidmaatschap

Persoonlijk lidmaatschap € 18,- per jaar;
gezinlidmaatschap € 24,- per jaar.

Bank

Rabobank Borne, rek.nr. 14.56.37.409

Giro

115.75.24 t.n.v. de penningmeester van
Heemkundevereniging Bussemakerhuis

Redactie Boorn en Boerschop

R. Blödtner-Leushuis, J.F. Deckwitz,
H. Hassink, A. Tanke,

Redactieadres

Blauwgras 68, 7623 GL Borne,
tel.: 074 266 59 92
e-mail: deckwitz@home.nl

Ondersteuning

J.J. Grootenboer, J.B.F. Leuverink

Omslag ontwerp

Paulien Hassink

Inzenden kopij

Aan het redactieadres. De redactie behoudt zich het recht voor artikelen in te korten, te splitsen of te redigeren.

Foto's in dit blad

De redactie heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden te achterhalen. Mocht u van mening zijn dat u rechten kunt laten gelden op afgebeelde foto's, dan kunt u zich melden bij het bestuur van de vereniging.

Verspreiding

Via boekhandel Bruna, VVV, het Bussemakerhuis en de penningmeester van de heemkundevereniging, allen te Borne.

Losse nummers

€ 4,00 (porto € 2,00)

Abonnement

Inbegrepen bij het lidmaatschap van de heemkundevereniging.

Overname van de inhoud van dit blad, of delen daaruit, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud

Colofon / inhoudsopgave		1
Van de redactie	<i>Jan F. Deckwitz</i>	2
111 jaar zuivel uit Borne	<i>Anja Tanke</i>	4
Stroatproat	<i>Johan Kwast</i>	10
Oude gevelstenen krijgen soms een onverwachte bestemming	<i>Robert Platenkamp</i>	11
De Pellenhof en Jan van de Pel -1-	<i>Leo Leurink</i>	13
De muurschilderingen van Waterkamp	<i>Jaap J. Grootenboer</i>	15
De baksteenindustrie; een opstel	<i>Frans Morselt</i>	19
Zo was 't, zo is 't : Grotestraat 205	<i>Jan F. Deckwitz</i>	21
Hoe komt Borne aan de bijzondere naam "Nazareth"?	<i>Leo Leurink</i>	22
Bruisend katholiek leven leidde driekwart eeuw geleden tot een tweede parochie in Borne	<i>Harrie Filart</i>	24
Boekennieuws	<i>Jan F. Deckwitz</i>	28
Fotowedstrijd: . . . hoe goed kent u Borne en omgeving?	<i>Anja Tanke</i>	30
Van de bestuurstafel	<i>Annemie Mulders</i>	31
Nog leverbare uitgaven	<i>Ria Blödtner-Leushuis</i>	32

Van de redactie

Uw verenigingsblad *Boorn en Boerschop* heeft dit jaar weer een nieuw jasje! In 2008 heeft Paulien Hassink een totaal nieuw voorblad ontworpen. Het thema van de ingevoegde foto's was toen: "Aanzichten van het Bussemakerhuis"; het afgelopen jaar was dit thema "Kinderen van Borne" en dit jaar is het thema "De boerderijen in en rondom Borne". Wij hopen dat u deze omslag weer weet te waarderen.

De foto's op de omslag

Toch even duidelijk maken, waar de foto's op de omslag betrekking op hebben: de grote achtergrondfoto is gemaakt tijdens de fokveedag in Bornerbroek in 1974; de kleine foto's van links naar rechts: schapen voeren in Bornerbroek, erve Stegehuis aan de Mastbroekweg, luchtfoto van het inmiddels gesloopte erve Het Hessel van Dubbelink aan de Prins Bernhardlaan, interieurfoto van het "los hoes" op erve Banis, dat inmiddels gesloopt is en gelegen was aan de Zenderensestraat, erve 't Haasje aan de Weerselosestraat, gesloopt in verband met de nieuwbouw van de Stroom Esch en als laatste; Trui Olthof bij de waterput voor erve Olthof.

Wat vindt u in dit nummer?

Anja Tanke geeft een blik op de zuivelhistorie in Borne in het artikel "111 jaar zuivel uit Borne". Ook heeft zij deze keer de rubriek "Fotowedstrijd" verzorgd.

In "Stroatproat" geeft **Johan Kwast** op zijn bekende manier iets weer over dorpsroddel.

Soms kom je merkwaardige zaken tegen. **Robert Platenkamp** laat zien hoe een gevelsteen de herinnering aan Zuid Afrika in Borne levend wordt gehouden, een gevelsteen die vervolgens weer verdwijnt. Deze gevelsteen duikt weer op in een totaal andere functie en plaats. Hij schrijft hierover in "Oude gevelstenen krijgen soms een onverwachte bestemming".

Leo Leurink laat in het artikel "De Pellenhof en Jan van de Pel" zijn licht schijnen over de achtergrond van de Pellenhof, maar ook over een merkwaardige bewoner die hier ooit heeft gewoond.

In het artikel "Muurschilderingen van Waterkamp" beschrijft **Jaap Grootenboer** het leven en werk van de interieurschilder Anton Waterkamp.

Tijdens de lezing van Jaap Grootenboer, bij het verschijnen van zijn boek "Van Nazareth tot Nazareth", waarbij vooral de nadruk werd gelegd op methoden van onderzoek, kwam de vraag aan de orde: waarom wordt Borne "Nazareth" genoemd? **Leo Leurink** gaat hier op in, in het artikel "Hoe komt Borne aan de bijzondere naam Nazareth?"

Frans Morselt schreef in 1953 een opstel voor zijn school. Dit opstel willen wij u niet onthouden: lees het in "De baksteenindustrie: een opstel".

De parochies in Borne gaan samen als één parochie verder. **Harrie Filart** beschrijft in "Bruisend katholiek leven leidde driekwart eeuw geleden tot een tweede

parochie in Borne" hoe het de Theresiaparochie, die dit jaar 75 jaar bestaat, is vergaan.

In "Boekennieuws" bespreekt **Jan Deckwitz** twee boeken over Twentse actualiteiten en geeft zijn indruk hiervan. Ook het artikel "Zo is 't, zo was 't" is deze keer van zijn hand.

Annemie Mulders geeft in "Van de bestuurstafel" de mededelingen van het bestuur van onze vereniging.

In "Nog leverbare uitgaven" geeft **Ria Blödtner** een overzicht van de nog leverbare uitgaven.

16 september 2009 www.tctubantia.nl

borne | 25

lezers schrijven

BRIEVEN

Brieven (niet langer dan 200 woorden) richten aan:
De Twentse Courant Tubantia
Postbus 182, 7500 AA Enschede
of lezers@tctubantia.nl

Borne geen 900 jaar

Onlangs stond in de krant te lezen dat Borne al in een document uit 1109 genoemd wordt (TC Tubantia d.d. 18 augustus jl.). In een achttiende-eeuws overzicht van oude beleningen van het erf Groot Hulscher te Zenderen worden zowel 1109 als 1239 genoemd. Deze jaartallen berusten echter op een leesfout van de achttiende-eeuwse afschrijver, zoals uit het oudste leenregister zelf blijkt. De belening uit 1109 had dan ook al enkele vragen opgeroepen: hoe kon een vroeg-twaalfde-eeuwse belening in de volkstaal gesteld zijn - dat kwam voor de veertiende eeuw praktisch nooit voor - en hoe kon de naam Van Pese erin voorkomen, terwijl die familie in de 13de eeuw nog Van Pedese heette, zie bijvoorbeeld de kroniek van Menko van Bloemhof? Een en ander wordt echter duidelijk door het oudste leenregister van het Kapittel van Sint-Pieter erop na te slaan (Utrechts Archief, Archief van het Kap. van Sint-Pieter nr. 919-1) dat overigens geen beleningen bevat van vóór het einde van de veertiende eeuw. De Bornse beleningen blijken niet uit 1109 en 1239 te stammen, maar uit 1399 en 1439. De achttiende-eeuwer las mxcix, maar er staat icix: 99, waarmee het jaar 1399 wordt bedoeld. Voor mccccxxxix las hij malccccix, wat twee eeuwen scheelt. 1399 is nog steeds een respectabel jaar voor een eerststekende belening, de oudste vermelding van Borne is het zeker niet, dat blijft voorlopig 1206.

André Jansen
Amsterdam

Borne toch géén 900 jaar

In de Boorn en Boerschop van augustus 2009 heeft u in een artikel van Henk Woolderink kunnen lezen dat Borne zéker 900 jaar bestaat. In het dagblad TC Tubantia van 16 september 2009 verscheen in de rubriek "lezers schrijven" een ingezonden brief van André Jansen uit Amsterdam, waarin hij de juistheid van het artikel betwijfelde (zie het bericht hierboven). Hij wijst op een verkeerde interpretatie van de Romeinse cijfers en getallen in het aangehaalde document. De redactie heeft Henk Woolderink om een reactie gevraagd maar tot nu heeft hij nog geen gelegenheid gehad hier op in te gaan. De

* Met dank aan het dagblad TC Tubantia voor het beschikbaar stellen van de foto.

betreffende documenten waar André Jansen naar verwijst blijken in zeer slechte staat te verkeren, waardoor het niet mogelijk is ze nu in te zien. Wij houden Henk echter aan zijn toegezegde reactie en wachten af!

Boorn en Boerschop in 20 jaargangen

Dit jaar, 2010, is het twintigste jaar dat het verenigingsblad Boorn en Boerschop verschijnt. Om precies te zijn, het eerste nummer Boorn en Boerschop verscheen in oktober 1991. Met een terugblik op die twintig jaren wil de redactie hier, in het laatste nummer van dit jaar, december 2010, aandacht aan besteden. U mag natuurlijk meedenken en reageren: welke artikelen of onderwerpen hebben u, in de afgelopen 20 jaren, het meest aangesproken? Laat het de redactie vóór 1 juni 2010 weten!

Heemkundevereniging Bussemakerhuis 50 jaar

In 2012 betaamt de Heemkundevereniging Bussemakerhuis 50 jaar. Natuurlijk zullen de vereniging en de redactie van Boorn en Boerschop hier aandacht aan besteden. Een voorlopige jubileumcommissie is ingesteld om na te denken over een gepaste viering. Heeft u ideeën? Maak ze kenbaar.

Het markeboek "De Eschmarke Enschede"

In maart 2010 is een getranscribeerde versie verschenen van het markeboek "De Eschmarke: gemeente Enschede, 1455-1845". De Eschmarke besloeg globaal het noordoostelijke deel van de huidige gemeente Enschede. Het boek (ca. 400 blz. met ruim 30 afbeeldingen) bevat een register op plaats- en erfnamen en bevat ook genealogische en historische bronnen. Het boek is verkrijgbaar bij de Stichting Genealogische Werkgroep Twente, tel. 053 476 52 53; prijs € 24,95.

De Borns-Joodse gemeenschap

In het voorjaar 2010, (waarschijnlijk, eind maart) verschijnt een boekje over de Borns-joodse gemeenschap. Hierin wordt aandacht besteed aan joodse families die ooit in Borne hebben gewoond en aan de stolpersteine die de afgelopen jaren zijn gelegd ter herinnering aan de omgekomen joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit boekje wordt uitgegeven door NV Uitgeverij Smit en zal in de boekwinkel en bij de VVV verkrijgbaar zijn tegen een prijs van ca. € 10,00. Een aanrader omdat het iets toevoegt aan de beschreven Bornse geschiedenis.

Reactie op een artikel

In de vorige Boorn en Boerschop (2009-3) is het artikel "Het löp op kerstmis an" van **Leo Leurink** opgenomen. In dit artikel noemde hij de naam "Piepdientje", behorende bij het paardenvijgen rapende vrouwtje, als vroegere bewoonster van het huis naast café Horstink (nu hotel Jachtlust) in Hertme. Volgens Hennie Boomkamp, die er vroeger in de buurt woonde, heette zij "Dretels Hanna" die daar samen met haar man "Will'm" leefde.

Hennie's vader, timmerman van beroep, knapte daar wel eens een klusje op. Het moet een wonderlijk stel zijn geweest: de ramen van het huisje waren beplakt met zilverpapier en allerlei plaatjes. Het Heilig Hartbeeld stond in de koestal en een heuse engelbewaarder hield in de kippenren de kippen onder zijn bescherming. Ziek, verzwakt en erg vervuild is zij halverwege de vorige eeuw opgenomen in het ziekenhuis, waar ze een "grote schoonmaakbeurt" niet heeft overleefd. Na haar dood liep Will'm vaak in verwarde toestand rondom het huis, bij de boerderij van de familie Te Kieft.

Vragen uit de jaarvergadering van februari 2010

Op de valreep ontving de redactie nog een bestuursmededeling die wij u niet willen onthouden. -Tijdens de jaarvergadering zijn door leden vragen gesteld. Deze vragen zijn beantwoord, maar u kunt de notulen pas bij de volgende jaarvergadering lezen. Daarom hier alvast een samenvatting van de antwoorden.

- De heemkundevereniging is gevraagd voor een afvaardiging in de monumentencommissie. Na lang zoeken heeft het bestuur nu een deskundige op bouwgebied bereid gevonden zitting te nemen in deze commissie. Hij vertegenwoordigt hierin het bestuur en is als zodanig "toegevoegd lid" van het bestuur.

- Een volgende vraag betreft het "Jaarboek Twente". Het betreft de lay-out en in het bijzonder het gebruikte lettertype en lettergrootte.

- De heemkundevereniging participeert niet in de redactie van het jaarboek, maar geeft, als service voor de leden, de mogelijkheid tegen gereduceerd tarief het jaarboek te kopen. Toch zal het bestuur een brief naar de de Twentse Welle, samensteller en uitgever van het jaarboek, sturen met het verzoek de lettergrootte van het boekje aan te passen.

- Op de vraag of het financiële overzicht niet tegelijk met de uitnodiging en de notulen verstuurd kan worden is het antwoord dat in het 49-jarig bestaan van de vereniging dit nooit gebruikelijk is geweest. De vereniging heeft een kascontrolecommissie die de boeken namens de leden controleert. De vraag wordt op de volgende bestuursvergadering behandeld.

Van de werkgroep "Archief"

De werkgroep vraagt de leden om medewerking aan het volgende:

-1- wij willen onze collectie foto's en bidprentjes graag uitbreiden. Gooi ze dus niet weg maar breng ze ons. Tevens vragen wij of iemand een archiefkast met mappen heeft om krantenknipsels in op te bergen. Ook een ladenkastje van 15 à 20 cm breed kunnen wij goed gebruiken voor de bidprentjes.

-2- Op onze website heemkundeborne.nl willen wij regelmatig foto's plaatsen met de vraag: *wie, wat, waar, wanneer?* Uw reacties, zijn welkom!

-3- De werkgroep archief is iedere woensdag, 'smorgens en 'smiddags, in de bibliotheek (boven) aan het werk. Zij stelt uw inbreng van materiaal en hulp zeer op prijs.

111 jaar zuivel uit Borne

Anja Tanke

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond een geheel nieuwe industrie: de zuivelindustrie. De eerste melkfabrieken in Nederland werden in 1879 opgericht en in 1891 namen de gebroeders Koning het initiatief voor de eerste Bornse 'botterfabriek'. Tot die tijd verkochten de boeren hun melkproducten aan lokale winkeliers, die deze op hun beurt doorverkochten aan inwoners van Borne. Met de opkomst van de zuivelfabrieken zou dat gaan veranderen.

Opkomst van de zuivelfabrieken

Door het baanbrekende werk van de Parijse wetenschapper Louis Pasteur in de tweede helft van de negentiende eeuw werd hygiëne het moderne toverwoord: schoon drinkwater, de aanleg van riolen en beerputten in dichtbevolkte gebieden én zuivere voedingsmiddelen. Aan dat laatste mankeerde het nogal.

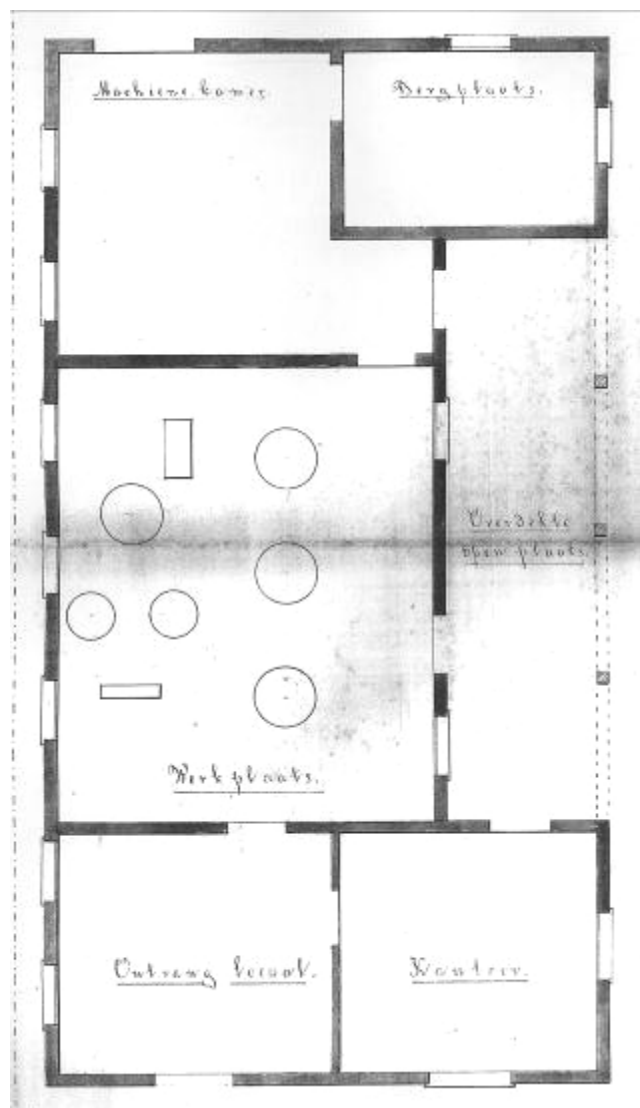
Melk was toen een bijproduct voor de boeren, die op hun gemengde bedrijven het rundvee vooral voor het vlees en de mest hielden. Melken was vrouwenwerk. Drie keer per dag stapte de boerin of de meid de vuile potstal in en molk de even vuile koeien. De vuile potstallen waren er de oorzaak van dat de melk vaak verontreinigd was. Bovendien nam men het in die tijd met de hygiëne niet zo nauw. Doordat vooral kleine kinderen en zieken steeds meer melk gingen drinken, liepen juist deze kwetsbare groepen vaak darminfecties op.

De boerin zeefde de melk en bewaarde deze op een koele plek, totdat er genoeg was om gekarnd te worden. Als de boter 'groot' was - zoals dat heette - werd ze in een houten ton gewassen, gekneet met zout en eventueel bijgekleurd met saffraan. De boter werd in een Keulse pot bewaard en in kleine hoeveelheden verkocht op de markt of aan winkeliers.

Het Twentse platteland werd gekenmerkt door hechte sociale structuren. Noaberschap was normaal. In 1848 waren de markten opgeheven, maar boeren bleven overleggen over teeltplannen, elkaar helpen en van elkaar leren. In de jaren van de landbouwcrisis rond 1880 bereikte de zelforganisatie van boeren, veelal geholpen door notabelen en geestelijken, een hoger, professioneel niveau. Boeren waren nu in staat voor eigen rekening en eventueel met organisatorische kennis van derden, een coöperatie op te richten¹. Zo was schoolmeester Thien betrokken bij de oprichting van de Bornse boerenbond.

Overall in Twente kwamen na 1886 zuivelfabrieken van de grond, waar de melk mechanisch tot boter en ondermelk werd verwerkt. De boer kreeg bij de melkfabriek een kwart tot de helft meer voor zijn melk dan voorheen. Bovendien kreeg hij de ondermelk terug, die in het varkensvoer werd verwerkt. De zuivelfabriek betaalde de

melkleveranciers royaal, maar eiste en controleerde op hygiënische bedrijfsvoering. Boeren werden daarom aangezet om hun potstal te verbouwen tot een grupstal. Daarin kon de gier via een goot worden afgevoerd naar een gierkelder. Dit soort stallen was veel beter schoon te houden dan het oude type².

Overzichtstekening uit de hinderwetvergunning voor de roomboterfabriek aan de Ennekerdijk van de gebroeders Koning³.

Linksonder: ontvangruimte; Rechtsonder: kantoor.

Midden: de werkplaats. In deze ruimte werd de melk verwerkt tot boter. Linksboven: machinekamer. Rechtsboven: bergplaats

Niet alleen de boeren werden beter van de melkfabriek, ook de consumenten kochten een beter product. De zuivelfabriek garandeerde haar klanten de levering van veilige drinkmelk en goede boter.

De melkfabriek aan de Ennekerdijk rond 1926. Van links naar rechts: Veldhuis, Temmink, Ans Røling, Ziel en Te Kiefte.

De initiatiefnemers van de zuivelindustrie hadden de tijd mee. Ten gevolge van de industriële revolutie kwamen nieuwe technieken beschikbaar, zoals machines voor karnen en kneders voor boter. De individuele boer kon hierdoor zowel in kwaliteit als in verwerkingstempo niet meer concurreren met de zuivelfabriek. En niet onbelangrijk: het prikkeldraad werd uitgevonden: de koeien gingen de wei in.

Stoomzuivelfabriek Borne

In 1891 vragen de gebroeders Koning, kooplieden te Goor, het gemeentebestuur van Borne om een hinderwetvergunning voor de vestiging van een roomboterfabriek. De machines zullen worden aangedreven door stoomkracht. De broers kopen een stukje bouwland aan de Ennekerdijk, schuin tegenover de Doopsgezinde kerk. Het bestuur van de kerk was echter niet zo gelukkig met het plan, omdat men vreesde dat de godsdienstoefeningen op zondag zouden worden verstoord, aangezien de fabriek ook zondags in bedrijf was. Het bezwaar van het kerkbestuur werd gehonoreerd en in de hinderwetvergunning werd opgenomen dat in de fabriek niet mocht worden gewerkt tijdens godsdienstoefeningen op zon- en feestdagen.

Of de zaken goed liepen is onbekend, maar lang heeft de fabriek niet bestaan. In opdracht van J.A. Koning wordt op 9 juli 1904 de *Stoomzuivelfabriek Borne* publiekelijk te koop aangeboden. Notaris Van Uden laat daarvoor een advertentie in de *Bornsche Courant* plaatsen. De fabriek wordt aangeboden inclusief ijshuis en varkensstal. De inventaris bestaat uit een stalen stoomketel, een stoommachine gebouwd door de Bornse Gebr. Ledeboer, een taptmelk-pasteuriseur met opvoervermogen, een kneder en twee karnen. Op de publieke verkoop wordt de fabriek gemijnd door J.H.B. Scholten voor f 2.960,--. De inventaris gaat in verschillende handen over en brengt f 1.032,50 op.

Coöperatieve Vereniging tot Exploitatie eener Zuivelfabriek met handkracht

J.H.B. Scholten koopt de fabriek namens twaalf veehouders uit Borne en omgeving. Dat zijn: W.J.J.A. Barendszen, B.H. Rientjes, F.J. Hassels Mönning, M. Huiskes, H. Meulenbroek, H.H. Scholten, D.J. ter Braak, R.L. Weernink, G.J. Ensink, G.C. Knuij, J. Huiskes en J. Misdorp. Deze veehouders roepen hierna een voorlopig comité tot oprichting van een "Coöperatieve Vereniging tot Exploitatie eener Zuivelfabriek met handkracht" in het leven. Er sluiten zich nog meer boeren uit Borne en omgeving bij hen aan. Op 18 juli 1904 wordt in het logement van mejuffrouw de weduwe Ensink (de Keizerskroon) de eerste ledenvergadering gehouden en komen de statuten tot stand.

Spoedig daarna werd de fabriek, eerst met twee en daarna met drie arbeiders als "handkrachtbedrijf" in bedrijf genomen. Een handkrachtbedrijf, ook wel werkplaats genoemd, was een klein type boterfabriek waarbij alle werktuigen manueel werden aangedreven. De kwaliteit die door deze categorie bedrijven geleverd werd, was minder constant dan van de toen steeds meer in zwang zijnde stoomzuivelfabrieken. Het bedrijf van de gebroeders Koning was voor die tijd dus heel modern. Waren de verenigde boeren financieel niet in staat om de inventaris van Koning over te nemen?

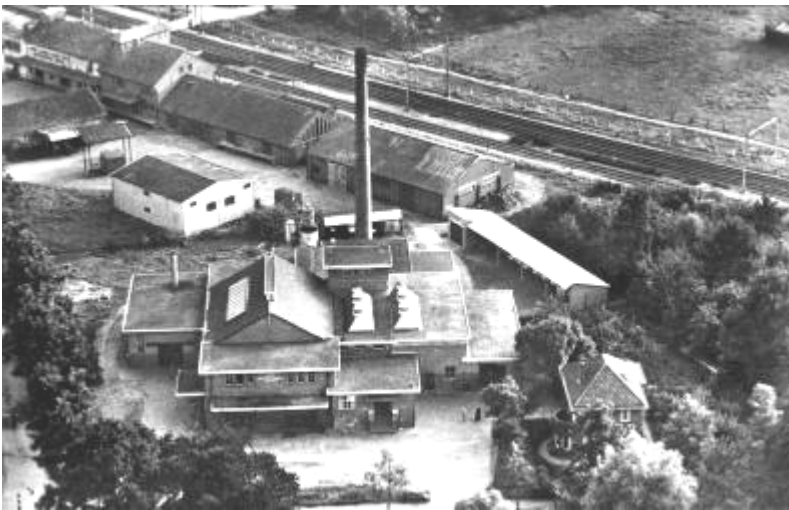

Hendrik Klumpers, met op de achtergrond zijn woning in de Grotestraat, haalt melk bij een onbekende melkventer van de Coöp. Melkinrichting Borne.

Tijdens het eerste volle boekjaar verwerkte het bedrijf ruim 361.000 liter melk, waarvoor de boeren netto 3.1 cent per liter kregen uitbetaald. Die hoeveelheid steeg in 1906 tot 800.000 liter, waarna werd besloten van handkracht op stoomkracht over te gaan.

In de eerste jaren brachten de boeren de melk zelf naar de fabriek met paard en wagen, maar ook vaak met een hondenkar. De honden met hun karren zorgden voor veel hilariteit. Vooral als er veel bij elkaar waren en als ze ook nog eens werden opgehitst door schooljongens. Bij melkfabriek de Hoop in Zenderen hing een bord met 10 gebodsregels voor de boeren. Eén van die regels was dat het ten strengste verboden was honden te laten loslopen in en om de fabriek.

Later ging de fabriek het halen van melk organiseren. Daarvoor werden melkrijders ingezet. De ritten werden aanbesteed en de goedkoopste melkrijder kreeg de ritten gegund.

De fabriek aan de Bornebroeksestraat in de jaren '50.

De fabriek groeit en breidt het assortiment uit

De 'botterfabriek' zoals de Coöperatieve Roomboterfabriek Borne in de volksmond heet, doet goede zaken. Korte tijd na de oprichting werd toestemming verkregen voor het gebruik van het rijksbotermerk. In de jaren die volgden, steeg de hoeveelheid verwerkte melk steeds verder. In 1911 besloot het bestuur niet langer alleen boter te maken, maar ook melk te gaan verkopen. Het werd een succes en door de groei van het inwoneraantal breidde de melkverkoop zich zo uit, dat kon worden begonnen met venten. Aanvankelijk was er maar één venter, die met een soort hondenkar door de Bornse straten trok.

In 1917 verleenden burgemeester en wethouders een vergunning voor het bijplaatsen van een stoomketel. In de loop van de jaren twintig werd het assortiment uitgebreid. Naast boter en gewone melk begon het bedrijf ook gepasteuriseerde melk, karnemelk, karnemelkse pap, room en yoghurt te verkopen. Nadat in 1921 naast de fabriek een moderne directeurswoning was gebouwd, werden in 1923 de fabrieksgebouwen flink uitgebreid en deden moderne machines, zoals een koelinstallatie en een waterreinigingsstoestel hun intrede.

De groei zette door, wat blijkt uit het feit dat in 1929 al acht venters met moderne melkwagens door Borne trokken. In 1920 brachten de boeren ruim 2 miljoen liter melk binnen. Eind 1929 was dat gestegen tot ruim 4 miljoen liter, afkomstig van circa 320 leveranciers. Het zogenaamde 'binnenpersoneel' bestond toen uit acht personen: waaronder een directeur, een controleur en drie monsternemers.

Een nieuwe fabriek

In 1933 steeg de melkaanvoer van de Coöperatieve Zuivelfabriek Borne tot ruim 5 miljoen liter en moesten maatregelen worden genomen om deze enorme hoeveelheid melk te kunnen verwerken. De fabriek aan de Ennekerdijk werd ondanks diverse uitbreidingen te klein. Het bestuur besloot elders in het dorp een plaats te zoeken voor de bouw van een nieuwe fabriek. In de ledenvergadering werd om een krediet van f 100.000,- gevraagd voor de verwezenlijking van dit plan. Hoewel de boeren wel overtuigd waren van de noodzaak een nieuwe fabriek te bouwen, aarzelden zij toch om de oude vertrouwde plek aan de Ennekerdijk te verlaten. Er werd heel wat onderzoek verricht voordat het besluit viel aan de Bornebroeksestraat grond te kopen en nieuw te bouwen. De oude fabriek werd in 1935 aan de heer Liedenbaum verkocht.

De nieuwe melkfabriek werd veel groter dan voorheen en het assortiment werd uitgebreid. Naast allerlei soorten melk werden ook 14 soorten kindervoeding in de handel gebracht. Toen in de Tweede Wereldoorlog ondermelk niet meer mocht worden gebruikt als veevoeding, werd een melkpoederinstallatie aangeschaft, waarmee in de jaren vijftig tussen de 15.000 en 20.000 kilo melk werd verwerkt. In die tijd was de melkaanvoer gestegen tot boven 7 miljoen liter per jaar.

Kwaliteitsverbetering van melkproducten door goede zorg voor de levende have

In het spoor van de coöperatie ontstonden tal van verenigingen en activiteiten, bijvoorbeeld een cursus in melken.

In 1923 ontstond een melkvee controlevereniging, waarbij in de jaren vijftig een kleine 200 boeren met zo'n 2.000 koeien waren aangesloten. Aanvankelijk bestond die uit 14 leden, die samen 120 melkkoeien bezaten. In 1930 telde de vereniging al 80 leden, die bij elkaar goed waren voor 700 melkkoeien.

Naast de hygiëneproeven op de aangevoerde melk, begon men in 1928 met tuberculosebestrijding onder rundvee. Hiervoor werden ongeveer 500 stuks vee onderzocht, waarvan er 11 positief werden bevon-

Feest bij de M.R.IJ. (=Maas Rijn IJssel) Fokvereniging Borne. Op boerderij de Pieper in Hertme schetst J.H. Kwast⁴ het tienduizendste kalf. Het is één van de verenigingen die is ontstaan in het spoor van de coöperatie. J.H. Kwast zorgt ook voor de inschrijving in het register voor jongvee.

Het verenigingsbestuur biedt de familie Russchenkamp een krentenwegge aan. Op de voorgrond de eigenaar J.G. Russchenkamp. Van links naar rechts staand: secretaris G.F. Besselink, G.J.H. Nijhuis, H.G.B. Hesselink, J.H. Kwast, mevrouw Russchenkamp, voorzitter B.J. ter Braak en W.J.W. ter Keurs. Foto: Hengelo's dagblad 20 april 1966

den en onmiddellijk moesten worden afgemaakt. Er kwamen twee fokverenigingen, één voor roodbont en één voor zwartbont vee. Negen stierenhouderijen in het verzorgingsgebied van de fabriek gingen samen tot de Coöperatieve Vereniging voor Kunstmatige Inseminatie, waarbij in de jaren vijftig het overgrote deel van de melk-leverende boeren was aangesloten. De verenigingen streefden onder andere naar het verbeteren van het veeslag, productieverbetering, goede bedrijfsvoering, oordeelkundig fokken, uivorm en haarkleur.

De coöperatie besteedde veel geld aan de verbetering van de gezondheidstoestand van het rundvee. In 1952 kon worden geconstateerd dat de hele veestapel tuberculosevrij was. Daarna werd de strijd aangeboden met abortus bang, mond- en klauwzeer en runderhorzel.

Samenwerking met Coberco

In 1957 werd de naam van de coöperatie veranderd in Coöperatieve Zuivelfabriek en Melkinrichting Borne. In 1970 trad de fabriek toe tot de Verenigde Coöperatieve Melkindustrie Coberco. De Bornse fabriek

stootte in 1970 alle melkproducten af en deed in de volgende jaren hetzelfde met de kaas en boter. In 1974 werd de melkaanvoer van de boeren uit Borne en omgeving omgebogen naar Coberco-vestigingen in Wierden en Vriezenveen. In 1983 produceerde de fabriek alleen nog kwark en had 68 mensen in dienst.

Overname door Campina

In 1997 neemt Campina de fabriek over ten behoeve van haar kwarkdivisie Mona. Het bedrijf heeft grote plannen met de Bornse fabriek. Maar al snel komt er toch een eind aan de productie van kwark. Campina wil haar vestigingen zoveel mogelijk concentreren en Borne past niet in dat plaatje. De productie moet goedkoper en wordt daarom verplaatst naar Frankrijk en Duitsland. Op 4 januari 2002 kwamen de laatste toetjes van de band, 57 mensen verloren hun baan⁵.

De fabriek met het omliggende terrein is verkocht aan Woonbeheer Borne. Nu staan er appartementencomplexen. Eén daarvan draagt de naam La Laiterie, Frans voor melkfabriek. Zo blijven we herinnerd aan de 'botterfabriek'.

Andere zuivelfabrieken in de gemeente Bornebroek

In de jubileumgids die ter ere van het 40-jarig bestaan van de fabriek is uitgegeven, wordt beknopt de geschiedenis van de fabriek vermeld⁶.

De Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Concordia werd in 1913 opgericht. Initiatiefnemer was pastoor Osse. Nadat de boerenleenbank was opgericht gaf hij sturing aan de oprichting van de botterfabriek.

Alfons Slagers, Hans Peeze en Gerard Kerkdijk met de laatste Mona toetjes die het bedrijf geproduceerd heeft. Foto: Dagblad Tubantia 5 januari 2002

Bestuur en commissarissen van de Concordia, gefotografeerd bij gelegenheid van het 40 jarig jubileum in 1954. Wie kent de namen van deze personen?

De fabriek stond aan de Pastoor Ossestraat 10. Op 16 februari 1914 werd deze in gebruik genomen.

In 1921 is T. Röling directeur. Het bestuur bestaat uit H. Tijink (voorzitter), G.J. Mentink (secretaris), M.H. Stamsnijder, J. Eskes, W.G. Wilmink, G.J. Schuttenbeld en J. Semmekrot.

Aanvankelijk werd alleen boter gemaakt, de ondermelk en de karnemelk gingen terug naar de boerderij. Een aantal jaren later is gestart met de verkoop van consumptiemelk. Deze situatie duurde voort tot 1953. Vanaf dat jaar wordt de melkverkoop voor gezamenlijke rekening verzorgd door de Coöperatieve Melkinrichting Hengelo. In 1954 wordt in de fabriek boter, kaas en melk verwerkt. Voor zover nodig wordt melk geleverd aan "het westen" en voor industriële verwerking.

De Concordia rond 1920

Ook in Bornerbroek ontstonden in het spoor van de coöperatie verenigingen met als oogmerk het verbeteren van de kwaliteit van het product en dierenwelzijn. In 1954 zijn er: een stierenhouderij en een controlevereniging (118 leden met 150 koeien); vee fokverenigingen: M.R.IJ (35 leden met 450 koeien) en Zwartbonte (16 leden met 150 koeien) en een K.I.-vereniging (85% van de leden met ca. 1200 koeien). Het gehele werkgebied is tbc vrij.

In 1969 is de fabriek gesloten, in het gebouw wordt de NV Productenhandel Twente gevestigd.

Het definitieve einde komt in 1985 als het gebouw wordt gesloopt. Net als in Borne herinnert nieuwbouw op dezelfde plek nog aan de fabriek: de Zuivelhof.

Zenderen

In Zenderen stonden aan de Hoofdstraat zelfs twee zuivelfabrieken. Aan de Hoofdstraat, gezien vanaf Borne, stond ter hoogte van huisnummer 23 de Coöperatieve Roomboterfabriek De Eendracht (1901-1917?).

Een stukje verderop, ter hoogte van huisnummer 47 stond zuivelfabriek De Hoop. De exacte naam is niet bekend, het zal vermoedelijk ook een coöperatie geweest zijn. Dit is de oudste van de twee fabrieken. Schoolmeester Engelbertink had de dagelijkse

leiding.

Waarom stonden er in Zenderen toch twee botterfabrieken, nog geen honderd meter van elkaar?

Tot 1917 lag aan de Hoofdstraat een tol. Het tolhuis stond tussen de Albergerweg en het huidige restaurant Old Coopers Hall (vroeger hotel Haarhuis). Voor het passeren betaalde men voor een paard met wagen 10 cent, voor een dubbelspan 30 cent, voor een paard en een koe elk 5 cent. Boeren kwamen dagelijks langs de tol om hun melk naar De Hoop te brengen.

Links de Eendracht, ernaast schuur van Scheuten en vervolgens het café van G.J. Winkelman. Nog net zichtbaar: op het laadplatform staan twee mannen met twee tonnetjes boter.

Om tolgeld uit te sparen hadden ze een oplossing bedacht. Er werd nog een fabriek gebouwd: de Eendracht. Deze bediende de boeren uit Hertme en de Hoop uit het gebied ten noorden van Zenderen. Beiden waren hand-krachtbedrijven.

Rond 1914 fuseerde de Hoop met de Eendracht. De productie zal vermoedelijk in dezelfde periode zijn verplaatst naar de Eendracht. In het verslag van de Bornse Kamer van Koophandel over 1916 wordt de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek de Eendracht genoemd. Er is vier man personeel; één beheerder en drie arbeiders. De fabriek verwerkt 836.916 liter melk en produceert 28.125 kg boter. Er wordt gewerkt met één motor. Verder gebruikt men een stoomketel, een centrifuge en een karnkneder. In het verslag van de Bornse Kamer van Koophandel over 1917 wordt nog

vermeld dat de boter f 2,47 per kilo opbrengt. Vanaf 1918 is er niets meer te vinden in deze verslagen.

Vermoedelijk is de fabriek in dat jaar gesloten en de productie overgebracht naar Borne.

Verantwoording:

1. <http://www.frieslandfoods.com/nl/frieslandfoods/pressreleases/Pages/Pewrs.aspx?guid=17f388eb-890f-4e79-a4c1-c3cf6fbff410&iid=18>
2. Bron: *Ach lieve tijd. Duizend jaar Twente, Twentenaren en hun boeren*. Waanders uitgeverij in samenwerking met de Twente-Akademie en de Oudheidkamer Twente.
3. Archief gemeente Borne. Hinderwetvergunning t.n.v. gebr. Koning 1891
4. Zie ook *Boorn en Boerschop* 2007 nr. 2 over J.H. Kwast in dienst van de melkfabriek.
5. Dagblad Tubantia 5 januari 2002.
6. Jubileumgids 40 jaar Coöperatieve Stoom-zuivelfabriek Concordia. Zie documentatie-collectie gemeentearchief Borne, nr. 147.

Foto's:

tenzij anders vermeld, zijn afkomstig uit de collectie van het gemeentearchief Borne.

Bornsche courant 9 juli 1904

Hengelo's Dagblad 8 januari 1983, artikel van G. ter Braak en H. Noordhuis.

Grepen uit de historie van Borne, door M.G.E. van Harten-Fransen

Verhalen uit vorige eeuwen rond de gemeente Borne; deel 5 de Zenderse-Es, door M.G.E. van Harten-Fransen.

Wel nich bietn kan, mot gen lip optrekkn en taan loatn zeen

Stroatproat

Johan Kwast

○ Goeiendag Veldmans, ook bij de weg? . . .

- Mojen . . . Mos mij eers ees zeggen, bis doe der nich een van Moes Wilm?
- Ja, ik ben Dot, de oudste van de muizenfamilie. Eigenlijks heet ik Dora, maar daar kun je in de stad tegenswoordig niet meer met aankomen, is niet zo?
- Joa, 'k zag 't voort wal. Der is bieje oeleu gin nen vrömden hanen op de delle wes, mear wieder kon-k zo nich op diej kommen.
- 'k Had jou anders voort dadelijks in de gaten.
- Waj toch zeajt!
- Hoe is 't anders, boerker je nog of hebben ze jou om een pisboodschap gestuurd?
- Nee, 't meanske is slech te pas en zodöanig mos ik op 'n trad noar 't apteek.
- Zo, zo, wat scheelt hem?
- Och, 't hef 't 't mangs slim met de huppen en dan kan 't nich op of daal. 'k Kon 't aans geels nich wogn, dat koon'k nich. Wiej zit mill'n in 't heuien en dan wees 't wal, meer as drok. Mear 't möt zich mear redden.
- Ja, wij wonen nou al weer enige jaren in de stad. 'k mag hier anders wel wonen hoor. Die stadsen blazen hier wel hoog van de toren en ze doen al Hollands; maar ik ben nog wel groots op het Twents, benaamd op de boer. Laat die stadsen der mear mee aanknoeien, ik doe er wel wat mee heen. Ja, 'k was even op 't gemeentehuis geweest. Wij, ik en onze Gerrad, wij willen een paar trad bij de achterbouw en de kleine keuken aantrekken. Dat gaat zo maar niet, kun je net begrijpen. Nee tegenswoordig willen ze overal papieren bij hebben. Bij ons aan de straat zijn ze ook aan het breken en dan kun je vanzelf niet nablijven. Ik weet trouwens niet vast of het al wel bij rechtuit is, wat die daar al uitgesproken.

Maar laat geworden, wij hebben zat aan ons eigen spul. Gerrad heeft zich anders al aardig opgewerkt aan 't kadaster. Hij is van het paaltjes zetten af en richt zich nou op het denkwerk. Hij is ze mangs al te kloek af.

Ja, ik zeg jou, wat onze Gerrad eenmaal in de kop heeft zitten, dat heeft hij niet in het gat en als hij het op de huppen krijgt, nou dan waart jou maar.

's Nachts doet hij vaak zat geen oog dicht. Dan is hij alsmaar met het denken bij de bouw. Bij de deur kan hij er goed mee aangaan; ja, vast waar, dan bist hij er wat af.

Die gofferd van Pokkelbeernd, die damaals van zijn volkshuis is weggetrouwd, wil hem nog wel een toetast helpen en die wil het ook onmondig aan de huid hebben. Die weet wel van beschuiten. Wat dat aangaat slaat die jonge naar de oude, ook zo'n aasdier. 't Is der mangs kats bij heen.

Ik en Gerrad, wij hebben voort tegen mekaar gezegd, Gerrad zeg ik, 'k wil niet zo lang tegen die kraam aan liggen te kijken, kun je net begrijpen.

Ik hou van kant werk en Gerrad ook wel, want dat smijt het meeste op, maar dat laat heen.

Wij hebben anders wel veel dak op 't huis. De straat wil ons vaak zat wel helpen, maar 'k wil ze niet om de posten hebben te ruiken. De vrowlui hebben mij te veel aan het mondwark en de nabekerels wil ik van de huid afhouden. Onze Gerrad wil ook niet dat ik te pas kom.

Ze zijn anders wel newplichtig, maar tegen jou gezegd en gezwegen, wij laten ons de bonenstikken niet op de kop aanpunten en al helendals niet achter het vestje kijken, zo vast als Munster niet.

Nee, daar blijven ze wel nuchter van. Wijders kun je er wel aardig doen mee hebben, met die stadsen. Bij de oude lui komen wij niet zo veel meer. Onze jongens houden we ook extra wat weg van die stinkerij daar; maar je kunt ze dat slecht aan het verstand peuteren. Ja, ik en Gerrad, wij hebben twee borstels van jongens. Daar hebben we al veel wil van gehad. Op school doen ze het fraai goed, 'k kan niet anders zeggen. Maar bij 't huis, liggen ze daar maar te ramenten. Het gaat er mangs af!

Als ze niet recht willen braden krijgen ze van mij een strijker aan de oren.

Gerrad vindt ook wel dat ze regelmatig wat om de naden verdienen. Een flink spier op de botten wil nog wel eens helpen. Wat menen ze wel niet!

Karbouwen zijn het; die willen later nog een pier afgaan. Als ze zinnig zijn dan eten ze zo uit de hand, maar wijders, praat me er niet van.

Ja, Veldmans, in de stad komt er een heel dal bij kijken, om 't in 't rit te houden. De tijd gaat hier ook veel rapper als op de boer; daar heb je geen begrip van. Je kunt het haast niet aansloffen, dat kun je niet; maar daar kom je hier reukeloos genoeg achter.

En zo rötelt Dot mear verdan.

- Stil ees Dora . . . doar keump warrachtig Jehan van Kloomp'n Bets an; je weet wa, den professor an de TH is.
- O, die kwit? Niks als grootzichheid.
- Ho, ho, Dora 'n luk heanig an, den mag der bes wean!

Now, 'k wil der zoovöl bieje doen en zeen da-k op de kökken an kom.

- Ja, ik moet ook nodig op 't huis opan, want 'k heb de borstels bij de deur lopen en dan weet je het wel. Kom der mear een maaltje met de vrouw achterheen kijken; wij wonen daar voort om de hoek.

Je kunt er zo wel achter om heen lopen, de deur is wel los.

- Joa, joa, wiej zölt wal ees zeen.

Now Dora, 't beste met Gerrad en de jongs en dan mear good goan.

- Ja Veldmans, ook good gaan.

Oonderweg dach Veeldmans: "Groot sprökken en wied strie'n, hoolt gin stand, Dora."

Oude gevelstenen krijgen soms een onverwachte bestemming

Robert Platenkamp

J.C. Heise bouwde in 1904 op de hoek van de Stationsstraat en Cuba een woonhuis met winkel waarin hij zijn elektrische drukkerij vestigde. Tijdens de bouw liet hij in de zuidwestelijke zijgevel, aan de kant van Cuba, een grote vierkante steen metselen met daarop het gebeeldhouwde hoofd van een man. Volgens overlevering zou het hier om niemand minder dan Paul Krüger gaan, de voormalige staatspresident van de Zuidafrikaanse republiek, maar volgens mij is dat niet het geval.

De gevelsteen is bewaard gebleven - daarover straks meer - en een paar dingen vallen op. De hardstenen portretkop is weliswaar voorzien van een baard en een forse, brede neus, maar de grote ronde ogen komen niet overeen met die van Krüger. Bovendien is het hoofd bedekt met een pet, een hoofddeksel dat eerder lijkt te passen bij een eenvoudige burger dan bij een staatspresident. De kop geeft veeleer uitdrukking aan het imago van de boerenstrijder. Er deden allerlei verhalen de ronde over de fysiologische kwaliteiten van de Boeren, bijvoorbeeld met betrekking tot hun scherpe waarnemingsvermogen. Dit komt in de portretkop heel goed tot uitdrukking door de priemende ogen. Voor mij staat het daarom wel vast dat het beeld een eerbewijs was aan de Afrikaners en een herinnering in steen aan "die ouw Transvaal". De kop doet eerlijk gezegd denken aan de Romeinse god van de oorlog, Mars, maar dan in de gedaante van een Afrikaner strijder. De vormgeving van het portret lijkt klassiek geïnspireerd, wat overeenkomt met de geest van die tijd. De maker van het beeld is niet bekend, evenmin de plaats waar het is vervaardigd.

De achtergrond van de voorstelling valt gemakkelijk te verklaren. Heise was hoofd geweest van de Staatsdrukkerij van de Zuid Afrikaanse Republiek. Tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899 – 1902) reisde president Krüger veel per trein door het land. In een van de spoorwagens was een kleine drukpers gemonteerd. De mobiele drukkerij was uitgerust met het doel om orders, oproepen en dergelijke te drukken ten dienste van het boerencommando. In juni 1900 werden de regering, de ambtenaren en allerlei hulpdiensten uit de hoofdstad Pretoria per trein geëvacueerd. Het voorlopige regeringscentrum werd in Machadodorp gevestigd. Ook de Staatsdrukkerij te velde ging mee. Meer dan drie maanden was Krüger de buurman van Heise.

Het woonhuis annex drukkerij van J.C. Heise op de hoek van de Stationsstraat en Cuba. De gevelsteen boven een mededelingenbord is duidelijk in de zijgevel aangebracht.

Op een gegeven moment werd Heise door de Britten gevangen genomen en naar Nederland uitgewezen. Een vluchtelingencomité, waarvan Albert Spanjaard lid was, ontfermde zich over hem. Spanjaard haalde Heise over om zich in Borne te vestigen. Heise werd in 1902 drukker van de Bornsche Courant. Zijn diepe verbondenheid met de Boerenguerillastrijders bracht hij tot uitdrukking in de gevelsteen. Heise stond in zijn heldenverering niet alleen. Aan het begin van de vorige eeuw bestond er grote steun voor de Boeren, niet alleen in Nederland, maar ook in veel andere Europese landen. Uit die periode stammen ook de namen van straten als Bothastraat, Paul Krügerstraat, Cronjéstraat en Reitzstraat. De Afrikanerbuurt in Hengelo is daarvan een goed voorbeeld. Het beeldhouwwerk aan de Stationsstraat was een expressie van moed, vastberadenheid en strijd lust, deugden waarvoor de Afrikaners destijds in heel Europa werden gewaardeerd.

Met ingang van 1 september 1920 droeg Heise de drukkerij over aan de firma J. Over en Zoon. In de periode waarin de onderneming door vader en zoon werd gedreven bleven grote veranderingen aan het pand achterwege.

Tot ver in de jaren zestig keek de onverzettelijke Afrikaner uit over de Stationstraat maar met het verstrijken van de jaren wisten nog maar weinigen

De kop van de Afrikaner zoals die oorspronkelijk in de zijgevel van de drukkerij was opgenomen.

De kop zoals deze vandaag-de-dag als waterspuwer functioneert.

van de gebeurtenissen waarvan hij getuigde. Slechts een enkeling had nog een herinnering aan de strijd om de Transvaal. De Boerenoorlog was definitief in de vergetelheid geraakt.

In 1962 kocht Adriaan van Loon de drukkerij met winkel en naastgelegen woning. Als gevolg van heiwerkzaamheden bij de nieuwbouw van woning-inrichter De Boer in 1969 ontstonden scheuren in de oude muren. Een ingrijpende verbouwing bleek noodzakelijk. De hele bovenverdieping werd gesloopt. De zware gevelsteen bleef weliswaar gespaard voor de slopershamer, maar belandde desalniettemin bij allerlei afvalmateriaal op het trottoir. Daar trof Tom Ekemans, de schoonzoon van buurman Rensink, de portretkop aan. Hij raakte er door geboeid en door tussenkomst van zijn schoonvader Rensink vroeg hij Van Loon de

gevelsteen aan hem af te staan. Als min of meer overtollig los goed was het ornament inmiddels in de tuin van de familie Van Loon neergezet, maar daar stond hij bij het maaien van het gazon behoorlijk in de weg. Adriaan van Loon vond het daarom goed dat Tom en zijn vrouw Lidy de steen meenamen. De kolos werd met vereende krachten op een aanhanger geladen en zo verdween het beeldhouwwerk in 1969 uit Borne. De martiale Afrikaner kreeg een plek in de lommerrijke tuin van Tom en Lidy Ekemans aan de Lochemseweg in Epse, even buiten de bebouwde kom van het dorp. Aanvankelijk stond hij vrijstaand op een verhoging, maar bij verbouw van de witte villa in 1974 kreeg de sculptuur een andere plek. Het doorleefde hoofd werd toen in een muurtje gemetseld boven een vijver, direct aan het terras.

Nu, in 2010, bij het kantoor van de Borse Courant, herinneren slechts enkele geveldelen aan het voormalige woonhuis annex winkel van J.C. Heise. Aan de voorkant een geveldeel met twee ramen en voordeur, aan de zijkant de achtergevel van de drukkerij met drie ramen. Dat is alles wat van het oorspronkelijke huis, winkel en drukkerij is ovegebleven.

De Pellenhof en Jan van de Pel -1-

Leo Leurink

De Pellenhof met zijn karakteristieke huisjes, gelegen aan een parkje achter de Oude Kerk in ons dorp staat de laatste tijd behoorlijk in het nieuws. Zoals bekend wil de eigenaar "Woonbeheer Borne" deze afbreken en vervangen door ruimere panden die bij realisatie een groot deel van het parkje zal opslokken. Tegenstanders, w.o. het plaatselijke CDA en ook het bestuur van onze heemkundevereniging dringen aan op een renovatie van de binnenzijde van de woningen. Een groep van omwonenden onder de naam "de Pellenhofgroep" heeft zelfs een aanvraag ingediend bij het gemeentebestuur om de Pellenhof als een gemeentelijk monument aan te merken.

Deel 1: De Pellenhof een historische plek in oud Borne

Stellingname

Hierbij wil de schrijver een licht werpen op zowel de historie, die deze oude plek met zich meedraagt, als op een vroeger bekend dorpsfiguur, geboren in een pand uit de 18^e eeuw dat hier vroeger heeft gestaan.

Aan de toenmalige bewoners van dit pand heeft het hofje, sedert 1956, toen de huidige huisjes door aannemer Johan J. Kuipers, hier vlakbij geboren, werden gerealiseerd, zijn naam te danken.

Het zou toch doodzonde zijn als er weer dezelfde fout wordt gemaakt als in de zeventiger jaren toen er tegenover de Oude Kerk de huidige woningen veel te dicht op de kerk zijn gebouwd. De ruimte die er aan die kant was is toen helaas in ons "Nazareth" volledig naar de "Filistijnen" gegaan.

De Borg in de Horst en de Oude Kerk

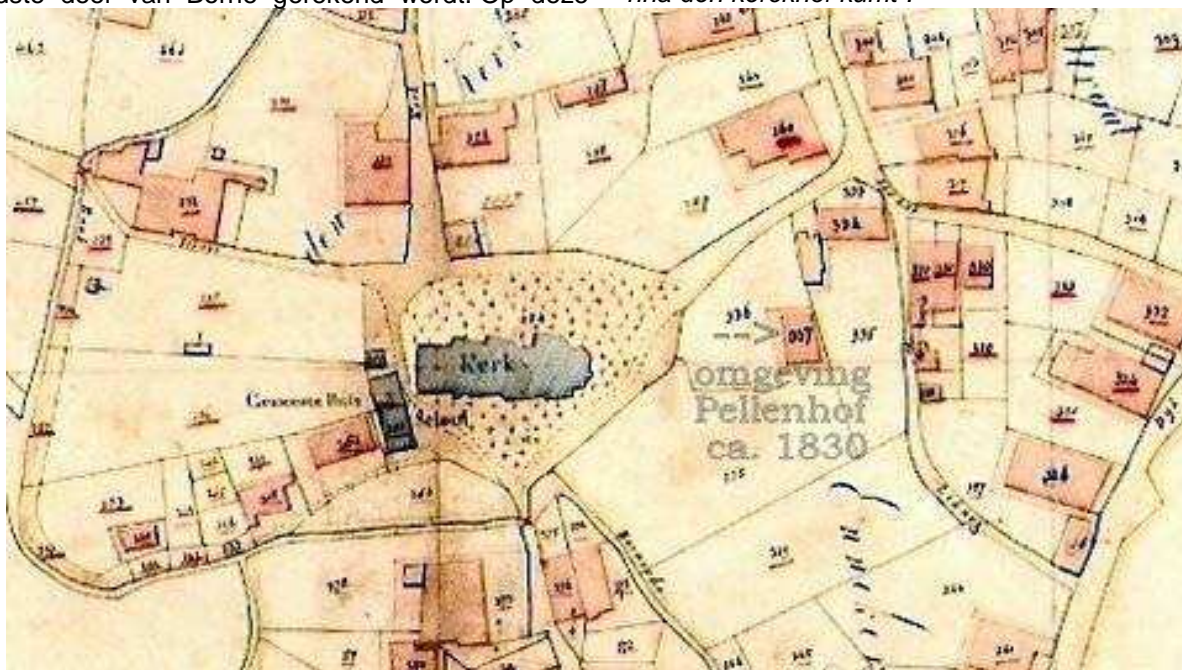
Het grondgebied waarop de huidige Pellenhof zich bevindt, maakt deel uit van "de Horst" dat tot het oudste deel¹ van Borne gerekend wordt. Op deze

horst, gelegen aan de Bornse beek, moet ooit een borg hebben gelegen, van waaruit Borne (*Borghende*) is ontstaan.

Naast H. Woolderink hebben ook andere geschiedschrijvers, zoals M. van Harten-Fransen², C.L. ten Cate³ en J. J. Grootenboer⁴ hier interessante mededelingen over gedaan.

Bij de groei van de nederzetting is er een kerk gebouwd, een voorganger van de huidige "Oude Kerk". Binnen de genoemde borg moeten zogenaamde "spiekers" hebben gestaan; dat waren voorraadschuren.

In het archief van de gemeente Borne zijn nog stukken bewaard van de voormalige Nederlands Hervormde gemeente in Borne, waaronder een (fragmentarisch) "Register van ingekomen goederen en was-tynchen". In dit register wordt een viertal spiekers genoemd, waarvan de eerste: "*De Kercken spyker zijnd het eerste ahh den weg die uit die horst nha den kerckhof kumt*".

Hierboven, een deel van het kadastraal minuutplan sectie D, 4^e blad, geeft de situatie weer van begin 1800. De pijl bij nr. 337 is het huis van Hendrik Musebelt, waar Jan Smit, alias Jan van de Pel, in 1884 is geboren. Rechtsonder ziet u de Lijkweg, die uitkomt op de Ennekerdijk.

Ook komt het bestaan van borg en kerkhof in dit register duidelijk naar voren: *“anno 1647: Item uyt die Borch in de horst achter 't kerckhove, toebehorende den erfgen(namen) van sal(igen) juncer Tonnissen ten Cate bewoenet, 0 daalder 12 st(uivers)”*.

De Pellenhof gezien vanuit de Lijkweg (nu Brinkstraat).

Kerkhof en Lijkweg

Op bevel van Karel de Grote moesten vanaf het jaar 784 de doden in de kerken of in de hoven bij de kerken begraven worden. De van oudsher gebruikelijke (heidense) verbranding van de doden op de heide werd door hem verboden.

Om de overledene naar zijn rustplaats te brengen diende men een vaste route te volgen over de zogenaamde “lijkweg”. Aan het kerkhof rondom de Oude Kerk grenst de huidige Pellenhof, waarlangs aan de oostzijde ook een lijkweg liep. Deze zeer oude weg, nog tot rond het midden van de vorige eeuw niet meer dan een met gruis verhard pad, staat op de hierbij afgedrukte kaart van rond 1830, dan ook met de straatnaam “Lijkweg” aangegeven. Later heette dit pad “Korte Dijkstraat” en daarna is het aan de Brinkstraat toegevoegd, die nu uitkomt op de Ennekerdijk.

De stippen op de kaart, rondom de Oude Kerk, duiden op de graven op het kerkhof. In vroegere tijden schijnt het kerkhof een veel grotere omvang te hebben gehad.

In het boekje “Samenleving en onderwijs in de 19^e eeuw” schrijft de in Borne geboren Dr. A. Hulshoff: *“Rondom de kerk lag het kerkhof, dat tot de algemene begraafplaats diende en veel groter was dan het thans omheinde gedeelte. Toen de tegenwoordige kosterwoning gebouwd werd, kwamen bij het maken der fundering veel beenderen uit de vroegere graven voor de dag”*.

Het zou dus best mogelijk kunnen zijn, dat een deel van de Pellenhof ooit deel uit maakte van deze

begraafplaats. Deze gedachte wordt versterkt door een blik op de kaart waar we het huidige gebied van de Pellenhof kunnen traceren. Op dit grondgebied, zijn slechts twee woningen (nr. 334 en 337) te vinden. Het overige deel is onbebouwd. Het pand nr. 337 is omringd door gras- en tuingrond, toendertijd in het bezit van de Nederlands Hervormde Kerk (nr. 335 en 338).

De vroegere bewoners op de Pellenhof

Op het huidige gebied waar nu de Pellenhof is gesitueerd woonde in het pand nr. 334 rond 1830 meester Jan Jordens (geb. te Wageningen in 1783) met zijn gezin. Hij was hoofd van de 1^e Openbare Dorpsschool, die tegenover de Oude Kerk lag. Later, begin 1900, woonde op deze plek de familie P.H.M. Stoop; hij woonde in een gemeentewoning en was ambtenaar op de gemeentesecretarie van Borne. Op het stuk tuingrond nr. 335 is later langs de

Lijkweg een blok van drie woningen gebouwd (zie foto), waar onder andere de nachtwaker Jacob Vermeer en (opvolger) Mensink woonden. Mensink was tevens caféhouder en zijn vrouw “Tonia van 'n nachtwaker” hield de 2e Openbare School op de Bleek school.

We richten nu onze aandacht op het pand nr 337. Dit was een woning met recht van opstal op grond van de N.H.Kerk. In dit pand woonde jarenlang de familie Smit, beter bekend onder de bijnaam “**de Pelle**”.

Toen in 1956 bekend werd dat het perceel met de in aanbouw zijnde huisjes voortaan de naam Pellenhof zou krijgen vond een nabij wonende vrouw, dat dit te veel eer was voor de familie Smit, alias “de Pelle”. Zij moet toen hebben geroepen: *“den oalen Pelle hef zich ja verhangen in 'n sikkenstal”*.

Meer over deze familie, maar vooral over de laatste nazaat, Jan van de Pel, kunt u lezen in de volgende uitgave van Boorn en Boerschop, in augustus 2010.

Noten

¹ Zie “De hof van Borne” van Henk Woolderink

² Zie “Landwegen, Borgen en Postwegen” van Ria van Harten

³ Zie “Borne en zijn Borg”

⁴ Zie “De Oude Kerk van Borne” en

“Van Nazareth tot Nazareth” van Jaap Grootenboer

⁵ Zie “Rond Horst en Hof te Borghende”: 1981; van J.G. Groothengel en M.G.E. van Harten.

De muurschilderingen van Waterkamp

J.J. Grootenboer

In het voorjaar 2005 kreeg het interieur van de Sint Stephanuskerk aan de Stationsstraat een grote restauratiebeurt. Dat was ook wel nodig, temeer omdat men in het verleden, bij het witten van de kerk, verkeerd materiaal had gebruikt. Overal begon de deklaag los te raken. Bij het verwijderen van de verflagen van 1967 en 1988 werd een andere techniek toegepast. Onder de oude verflaag kwamen op verschillende plekken oude schilderingen te voorschijn. Vage herinneringen aan de vele kleuren uit de periode van rond 1895, toen het interieur van de kerk geheel werd gepolychromeerd: druk beschilderde gewelven en voorstellingen in de beide transepten. De man achter die polychromering was de schilder Anton Joseph Waterkamp.

De restauratie

In augustus 1999 kwam een eerste melding, dat boven de uitgangsdeuren twee engelenfiguren waren te zien. Statische engelen, gevangen in een mandorla¹. Beide figuren hadden geen benen meer. Het was wel duidelijk, dat er iets met die deurpartijen was gebeurd. Aanvankelijk bestond de toegang tot de kerk uit een centrale hoofddeur. Aan beide zijden

Figuur van de engel, links van de hoofddeur, die bij de restauratie vrij kwam. (foto: J.J. Grootenboer)

van die hoofddeur waren twee kleinere deuren aangebracht. Vermoedelijk op advies van de plaatselijke brandweer zijn de beide kleine zijdeuren verbreed en vergroot. Zo kon de gemeenschap in geval van nood sneller de kerk verlaten. Als gevolg van die verandering verloren beide engelen dus hun voeten.

Bij de voortgang van de werkzaamheden kwamen steeds meer restanten te voorschijn en bij een juiste zonnestand kon men nog op ooghoogte en langs de zijmuur kijkend, letters zien schemeren over de hele lengte van de muur. Op heel wat plaatsen werden,

soms summiere, resten van schilderingen aangevonden. Totdat men in maart 2005 dus die vrij gave voorstellingen in het zuidelijke transept van de kerk bloot legde. Oudere parochianen herinnerden zich die Bijbelse taferelen nog. Beelden, die men, komend vanuit het koor moet bekijken: Eerst een tekst uit het Evangelie van Lucas (hoofdstuk 1 : 18) "De engel trad bij haar binnen en sprak: Wees gegroet gij vol van genade. De Heer is met u, gezegend zijt gij onder de vrouwen". Dan volgt het beeld: Maria, met gouden aureool met aan haar voeten een vaas met een lelie. Achter haar de engel Gabriël met een gouden staf in de hand. Tussen hen in zweeft een duif in een gouden aureool. Van de duif uit is een gouden lijn naar Maria getrokken. Ze werd als het ware "bevrucht" door de Heilige Geest.

Bij de ontdekking kwamen tussen de beide voorstellingen twee lege vormen vrij, omlijst met twee gotische vensters. Tussen beide bogen een monogram: een A en een O door elkaar heen. Het is het teken van de Alfa en de Omega, de eerste en de laatste: een beeld dat wijst op de figuur van Christus. Beide vlakken laten duidelijk zien, dat op deze plaats al eerder muurschilderingen te zien waren. Op de vlakken waren eens evangelisten aangebracht. De volgende afbeelding toont de geboorte van het kind Jezus. Maria, voorover gebogen naar een kind in een voederbak met achter haar Jozef. Herders buigen eerbiedig voor de geborene. Een os en een ezel begeleiden de groep. De reeks wordt afgesloten met een tekst uit Johannes: (1: 11,12) "Hij kwam in zijn eigen bezit en de zijnen ontvingen Hem, maar niet aan allen, die Hem ontvingen heeft Hij de macht gegeven Gods kinderen te worden". Onder deze voorstelling staat de naam van de maker, de schilder-decorateur A.J. Waterkamp - 1912.

Anton Joseph Waterkamp

Anton Joseph Waterkamp werd in Havixbeck² op 29 mei 1862 geboren en in de fraaie, gotische Dionysiuskerk, gedoopt. Hij groeide op in een goed rooms gezin in een goed rooms stadje. Vader Franz Heinrich en moeder Anna Elisabeth Joostmaijer waren eenvoudige lieden. Vader Franz verdiende zijn kost als metselaar. De kinderen gingen in Havixbeck naar de school en de kerk. Op school verbleef men hier tot zijn veertiende jaar. Alleen de kinderen van de beter gesitueerden kre-

gen de mogelijkheid verder te studeren. Misschien zou er werk te vinden zijn geweest in de beroemde zandsteengroeven en er was voor de eventuele getalenteerden de mogelijkheid om beeldhouwer te worden. Blijkbaar wilde Anton J. niet bij zijn vader in de zaak en hij vertrok op jonge leeftijd naar Munster om aan de Beroeps- en Vakschool in die stad een vak te leren. De school was er al lang maar bij zijn komst net "omgebouwd" tot een School voor Kunst- en Handwerk. Hier heeft hij zijn basisopleiding gehad. In het Adressenboek 1888 van Munster: op de Buddenstraat 29 vind men Anton Waterkamp - schilder - terug.

Blijkbaar kon onze decoratieschilder in zijn land Pruisen niet aan de bak komen. Zoals velen van zijn leeftijdgenoten zocht ook hij zijn heil bij de westerburen, in Nederland. Hij vertrok naar Noord Nederland en vond een plek in Stadskanaal. Nu is dat niet zo vreemd. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd er in Nederland druk aan kerken gebouwd. Het waren vooral rooms katholieke kerken. Vele parochies achtten zich genoodzaakt nieuwe kerken te bouwen ter vervanging van de vaak kleine en bouwvallige bedehuizen van vóór 1800 of uit de tijd van de "Waterstaatskerken". Bij deze golf van nieuwbouw greep men vooral terug op de gotiek. De ontwerpen waren vaak ontworpen in een totaalconcept. Een architect ontwierp niet alleen het gebouw, maar zorgde ook voor de beelden, de altaren e.d. en zelfs de banken. Dat deed ook Nicolaas Molenaar, de

*De engel brengt Maria de blijde boodschap.
(foto: Ruud Grootenboer; 11-04-2005)*

ontwerper van de nieuwe Stephanuskerk. Het zal duidelijk zijn, dat men behoefte had aan vaklieden die hun vak verstonden. Zo was er ook werk genoeg voor Waterkamp.

In Groningen probeert hij werk te vinden. Of hij er direct werk gevonden heeft is niet bekend, maar hij vindt er wel een vrouw. Op de 26^e juni 1890 trouwt hij met de koopmansdochter Geertruida Catharina Maria Elisabeth Bloms uit Terapelkanaal. Een reeks getuigen stond om hen heen, waaronder de jodenmeester Naphtalie Polack. De eerste drie kinderen worden in de provincie Groningen geboren.

In 1894 vertrekt het gezin uit de gemeente Onstwedde en vestigen zij zich in Zwolle. Op 12 juni laten ze zich in deze stad inschrijven en vinden een woning, als het ware tegen de oude Onze Lieve Vrouwenkerk aan, op de hoek van de Drostensteeg. Hij vestigt zich daar als schilder en winkelier in religieuze artikelen. Toch was hij niet helemaal vreemd in de provincie Overijssel en zeker niet in Twente. Hij had nauwelijks zijn opleiding afgerond en zich als decoratieschilder gemeld of hij had al een soort proefopdracht in Losser.

In 1810, dus tijdens de Franse overheersing, werd de oude Martinikerk in het centrum van Losser aan rooms-katholieken toegewezen. De protestanten kregen geld om een eigen kerk te bouwen. De oude Martini was direct al te klein en

*Na de geboorte van het kind Jezus
(foto: Ruud Grootenboer; 11-04-2005)*

na enkele uitbreidingen werd de middeleeuwse kerk in 1905-1906 gesloopt. In 1887, toen hij dus nog in Munster woonde, heeft Waterkamp de kerk volledig beschilderd. Uitbundige versieringen vol florale motieven, reeksen heiligen langs de wanden, accenten bij de ingangen: het kon niet op. Bij de verbouw van de pastorie (en later klooster) kwamen er nog twee schoorsteenstukken te voorschijn, voorstellende de heiligen Franciscus en Henricus. Die zouden zelfs uit 1883 stammen en waren waarschijnlijk bedoeld als een soort "proefstukken" voor de latere werken in de kerk. Het vele werk van de man is met de sloop van de kerk verloren gegaan. De beide "proefstukken" zijn eveneens vernietigd. Later vond men nog de vier panelen voor de kansel van de verdwenen Martinikerk, die eveneens door Waterkamp waren vervaardigd.

In 1893 (hij woont dan net een jaar in Zwolle) komt zijn grote opdracht in Borne. In de jaren 1893 tot 1895 heeft Waterkamp de hele kerk gepolychromeerd. Hij kreeg er een bedrag van fl. 3.100,00 voor. Wie de oude foto's beziet merkt, hoe bont de kerk er in het begin uit heeft gezien. De kerk werd tot de nok toe beschilderd met een bonte verzameling van bloemen en planten, met geschilderde veelkleurige en veelvormige "gordijnen" achter de altaren voor Maria en Jozef. Langs de wanden waren teksten aangebracht. Nog kan men op de achterwand van de enig overgebleven biechtstoel de donkere paarskleurige "lambrisering" zien. In 1912 kwamen de eerder beschreven taferelen erbij. Aan de overzijde daarvan, dus op de wand van het noordelijke transept had Waterkamp eveneens twee taferelen aangebracht met teksten uit de Bijbel. Vanuit het altaar bekeken is eerst een Bijbeltekst te lezen. Vooralsnog is de tekst van de voorstelling van de drie koningen nog niet achterhaald. De eerste voorstelling stelt de komst van de Wijzen uit het Oosten voor en de andere vertelde ons de Vlucht naar Egypte. Rechts naast deze voorstelling was de tekst uit Mattheüs 2: 14 te lezen, waarin verteld wordt hoe Maria en Jozef in de nacht naar Egypte vertrokken om daar te wachten op de dood van koning Herodes, die het leven van het kind bedreigde.

Ook tussen beide taferelen in waren twee evangelisten te zien. Deze beide voorstellingen zijn in 1912 aangebracht en juist in dat jaar had Anton J. Waterkamp het behoorlijk druk. Hij had namelijk ook een mooie opdracht gekregen voor de Onze Lieve Vrouwe- of Buitenkerk te Kampen. In die kerk mocht hij een doopkapel "inkleuren". Met een "herinneringsbord" voor alle pastoors en kapelaans

In Zwolle, op de hoek van de Drostenstraat, in de schaduw van de middeleeuwse Onze Lieve Vrouwenkerk staat het huis van de familie Waterkamp. (foto: Ruud Grootenboer; 15-05-2005)

sinds 1809. De wand kreeg een donkerblauwe kleur vol met Franse lelies. Elders in de kerk verschenen engelen op de wand. Drie levensgrote afbeeldingen van heiligen: Catharina, Joris en Elisabeth. Al dat werk van Waterkamp is tijdens de beruchte "Beeldenstorm van de zestiger jaren in de vorige eeuw" uit de Buitenkerk van Kampen verdwenen, op de drie heiligen na. Dank zij het krachtige optreden van de toenmalige pastoor zijn deze drie levensgrote voorstellingen nog te bewonderen.

In die belangrijke jaren voor de kunstenaar nam hij dus ook de kerk van Borne onder handen. Het zou te ver voeren om al de kerken te bespreken, waar Anton J. Waterkamp heeft gewerkt. Het meeste is overigens onder de wijkwast verdwenen. Zijn werk bijvoorbeeld in Lemmer, in Losser, in Spijk (Gld.), in Steenwijk en in Wijnbergen. Wie nog iets wil zien moet naar Blauwhuis in Friesland en naar de Kamper Buitenkerk; en naar Borne dus. Misschien leerde het kerkbestuur van Borne de man kennen door mannen, die in de Stephanusparochie hebben gewerkt. Pastoor J.H.B.M. Elskamp was immers eens kapelaan in Blauwhuis en de Bornse kapelaan Ledel werd later pastoor in Wijnbergen!

Het behoud van de schilderijen

De Bornse St. Stephanuskerk is een Rijksmonument. Dat geldt dan ook, volgens de Monumentenwet van 1988, voor alles wat aard- en nagelvast is. Het aanbrengen van wijzigingen valt dus onder de vergunningplicht. De overheid kan echter in een dergelijk geval geen dwingende eisen stellen. Vooral niet als er "wezenlijke belangen van het belijden van de godsdienst of de levensovertuiging in dat monument in het geding is".

Volgens deze wet kan geen van de partijen, dus het kerkbestuur en/of de gemeentelijke overheid als uitvoerder van de wet, dwingende eisen stellen. Over het behoud van de schilderijen waren alle partijen het wel eens. Het verschil lag in de uitvoering. Er was een sterke neiging tot behoud en conservering van het gehele gevonden beeld. Anderen hadden moeite met delen ervan. Het geheel, in de volle breedte zou te massief overkomen en de mensen in de kerk afleiden van de dienst op het koor van de kerk. Slechts de Bijbelse afbeeldingen zijn waard om opgenomen te worden in de huidige vormgeving van het kerkelijke interieur. De discussie eindigde op een typisch Nederlandse wijze: met een compromis. De teksten worden bedekt met een soort behang, gekleurd in de kleur

van de muur. Een volgend kerkbestuur of een volgende pastoor kan dan, indien nodig, op een eenvoudige wijze de toestand van direct na de vondst herstellen.

Hiervoor werd al vermeld, dat er vroeger, tussen de voorstellingen in, de portretten van de vier evangelisten waren aangebracht. Tijdens de vervanging van het neogotisch interieur in de zestiger jaren zijn ook deze voorstellingen verwijderd. De vier op linnen aangebrachte afbeeldingen zijn nu op een andere manier weer aangebracht. Het kerkbestuur wil zo mogelijk vooral de voorstellingen in het zuider transept restaureren, maar stuit – en dat is zeer begrijpelijk – op de te verwachten hoge kosten. Mochten er parochianen zijn, die een duit in het zakje willen doen

Noten

¹ Een mandorla is een amandelvormige figuur (ovaal), waarin vaak een heilige wordt afgebeeld. "Mandorla" is het Italiaanse woord voor amandel. De mandorla is ontstaan door twee cirkelsegmenten die een amandelvormige figuur vormen. (info volgens wikipedia)

² Havixbeck is een stad in het noorden van de staat Nordrhein-Westfalen in Duitsland.

't Wear is as 'n keendergat: efkes dreuge en zo wier nat.

De baksteenindustrie: een opstel uit 1953

Frans Morselt

De redactie van *Boorn en Boerschop* kreeg een artikel aangereikt dat een opstel bleek te zijn, geschreven door Frans Morselt jr. toen hij, in 1953 in Hengelo in de 2^e klas van de HBS "De Grundel" zat. Bij navraag kwam naar voren dat Frans het opstel schreef naar aanleiding van een vraag van zijn leraar natuur- en scheikunde, de heer Willems, om een verhaal te maken over een chemisch of natuurkundig proces.

Bagger in bedrijf. De pijlen geven aan hoe de transportband met de kleibakken naar beneden en naar boven gaat.

Volle wagen getrokken door liër op weg naar de kollergang

Het opstel

De grondstof voor de fabricage van bakstenen is de klei. Dit is meestal rivierklei. Ook wordt wel andere dan rivierklei gebruikt zoals de klei die in het ijstijdperk is afgezet. Zo zijn er veel fabrieken aan de grote rivieren te vinden en vooral zijn de stenen, geproduceerd langs de Waal, de "Waaklinkers", zeer bekend. Deze fabrieken dragen een zeer behoorlijk steentje bij voor de aanleg van wegen.

Het graven van de klei

Het graven van de klei geschiedt in de kleiputten met behulp van een "bagger", waarvan u een model in bedrijf kunt zien op de bovenstaande foto. De klei moet voor ongeveer $\frac{1}{3}$ met zand vermengd worden, daar anders de stenen gaan scheuren tijdens het droogproces. De kleiput op de foto is zeer geschikt voor de vervaardiging van stenen. Is de klei te vet, dan moet er zand bijgevoegd worden, zoals dat bij sommige fabrieken het geval is, waar de klei direct onder de bodem zit.

Vervoer klei naar de fabriek

De bagger werpt de klei in "kipkarren": dit zijn lorries die over rails lopen en waar een grote kipbak op bevestigd is. De hoeveelheid klei uit drie zulke kipbakken is voldoende voor de fabricage van ± 1000 stenen. Wanneer de kleiput zich op enige afstand van de fabriek bevindt worden deze kipwagens door een locomotiefje getrokken. Bij de fabriek liggen wissels die de spoorlijn splitsen in drie gedeelten. Eén spoor voor het optrekken van de volle wagens, één spoor voor het terugvervoer van de lege wagens en één spoor waarop volle reserve wagens staan, indien de bagger eens mocht uitvallen, want

het bedrijf moet doorgaan. De arbeiders werken in akkoord, dat wil zeggen dat ze worden betaald naar het aantal stenen dat ze per dag vervaardigen. De betaling geschiedt meestal per 1000 stenen volgens de C.A.O. De kipkarren worden bij de fabriek afgehaakt en de locomotief gaat met de lege wagens naar de bagger terug.

De kollergang

De volle wagens worden nu één voor één met een liër omhoog getrokken en komen in de "kollergang". Hier worden ze omgekipt en de klei komt in de beschikker terecht. Dit is een lange transportband die langzaam voortbewogen wordt. De klei valt dan vanaf deze transportband in een ronde ruimte, waarvan de bodem uit roosters bestaat en waarover twee zware ronde walsen rollen.

De rasper

De klei wordt door deze roosters geperst, waardoor de grove stukken wat fijner gemalen worden. Onder deze roosters loopt een draaiende schijf, waarop de pilletjes klei vallen en die door een opening in de opstaande rand rondom deze schijf in de volgende machine vallen. Dit is weer een vermalingsmachine, de "rasper". Het systeem is hier weer hetzelfde als bij de kollergang, alleen met dit verschil, dat in deze machine geen walsen rondlopen, maar een paar zeer stevige armen, die de klei door de roosters rondom de machine persen. Onder deze rasper loopt weer een draaiende schijf die de klei op een transportband werpt. Deze transportband loopt een weinig omhoog en de klei komt van deze transportband af in de steenpers terecht.

De steenpers

Deze machine bestaat uit twee gedeelten. Aan de ene kant een vertragingsbak en aan de andere kant een trechtervormige ronde koker. In deze koker loopt een wormwiel dat de klei in één bepaalde richting voortstuwt. Aan het eind van de pers zit de "steenmond" bevestigd. Dit is een blok ijzer dat taps toeloopt en waardoor de klei geperst wordt.

Ringoven van buiten gezien. Op de voorgrond het tasveld met gebakken stenen.

De grootte van het gat in deze mond bepaalt de grootte der stenen. Deze mond zit er los voor, zodat men deze kan vervangen door grotere of kleinere soorten naar gelang de grootte der steen die men wil maken. Ook kunnen in deze mond nopjes worden bevestigd, zodat er ruimten in de klei overblijven. Dit worden dan de "gaatjes stenen". Deze gaatjes maakt men er in om twee redenen en wel om het droogproces te bevorderen, de wind kan er dan beter doorheen blazen, en om betere isolatie te verkrijgen. De stenen worden n.l. bij het metselen plat op elkaar gelegd, zodat dus in de muur die men bouwt kolommen stilstaande lucht worden gemetseld en dit is een zeer goede isolatie. De klei is dus nu op de gewenste grootte en de koek, die uit de mond tevoorschijn komt, behoeft alleen nog maar afgesneden te worden. Ze loopt eerst nog een eindje over een transportband, waarop zich een zandmachine bevindt, die zand rondom de koek verspreidt om het aaneen kleven van de stenen in de droogschuren te voorkomen. Dan wordt de koek afgesneden door de knipautomaat, die de stenen op gelijke maat afsnijdt en ze drie aan drie op een klein transportbandje verschuift.

Het drogen van de stenen

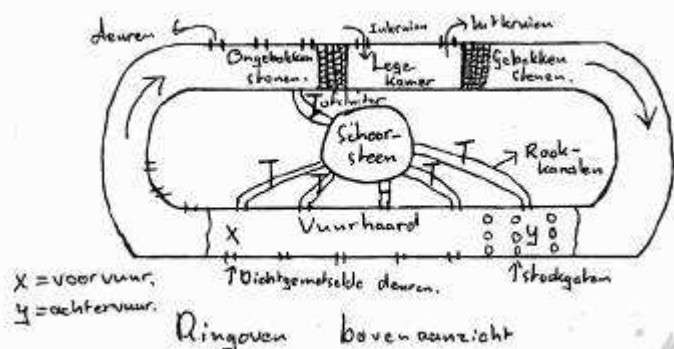
Voor deze automaat staat een arbeider, die de stenen aanpakt en ze op een wagentje plaatst, waarop planken liggen. Deze planken zijn opklapbaar, zodat de stenen er gemakkelijk op geplaatst kunnen worden. Deze wagentjes lopen op luchtbanden en worden door een kleine tractor getrokken. Dan komen de stenen in de droogschuren op rekken te staan. De stenen hierop

worden los van elkaar geplaatst, zodat de wind er beter doorheen kan waaien wat snel drogen bevordert. Bij harde schrale wind of zeer sterke zonneshijn hangt men jute doeken voor de nog natte stenen, daar ze anders te snel gaan drogen en daardoor gaan scheuren. In deze droogschuren blijven ze ongeveer 14 dagen staan. Dan zit er nog ongeveer een percentage van 10% water in, maar dat is geen bezwaar meer voor het stoken. De stenen worden hierna op wagentjes geladen, die door een paard naar de oven getrokken worden. Dan worden ze in de oven geplaatst. De oven van de fabriek die beschreven wordt is een "ringoven".

De ringoven

De schoorsteen staat midden op de oven. De ruimte waarin gestookt wordt ligt als een ovale ring om deze oven heen. Hij staat in verbinding met de stookruimte door rookkanalen. Hierop zijn afsluiters geplaatst, zodat men veel of weinig "trek" in de oven kan verkrijgen. Hiermede regelt men ook de voortgang van het vuur.

De oven staat vol stenen, behalve één kamer, dat is de ruimte tussen twee deuren, die voor het in- en uitkruien benut wordt. Door nu bij het achtervuur een rookkanaal af te sluiten en bij het voorvuur er een te ontsluiten zuigt men als het ware het vuur vooruit, zodat dit rond door de oven gaat. De ruimte tussen het vuur en de lege kamer blijft constant, zodat altijd doorgestookt kan worden. De kolen

Tekening: Frans Morselt

worden door de stookgaten van boven naar beneden gegooid. De temperatuur voor deze oven is ± 900 °C. Maakt men de temperatuur hoger, dan smelten de stenen en vormen één grote klomp, die er bijna niet uit te halen is. De ruimte tussen gebakken en ongebakken stenen wordt ook zoveel mogelijk constant gehouden. Wat er aan gebakken stenen uitgaat komt er aan ongebakken stenen weer in. De productie van deze beschreven fabriek bedraagt ca. 5.000.000 stenen per jaar.

Gebakken wordt er gedurende het hele jaar, maar geproduceerd alleen tijdens de zomermaanden, daar 's winters de stenen in de droogschuren zouden bevriezen.

noten

¹ Gegevens ontleend aan de N.V. Bornsche Steenfabriek: v/h H. Morselt

Zo was 't, zo is 't . . . : Grotestraat 205

Jan F. Deckwitz

In 1880 koopt metselaar Antonie Groothengel van de Algemeene Armen twee huizen met tuin in de toen zogenoemde Nieuwstad (nu, de Grotestraat). Op beide percelen bouwt hij een jaar later een winkel met een woonhuis, dat is afgebeeld op de bovenste foto.

In de deuropening staan twee kleinkinderen, bakker Antoon Groothengel en zijn jongste halfzus Engelina Hermina Groothengel. Deze foto zal rond 1920 zijn gemaakt.

Zij zijn kinderen van bakker Johan Groothengel. Uit het eerste huwelijk met Hermina Evalina Biekart is in 1889 Antoon geboren. Uit het tweede huwelijk met Derkje Colenbrander wordt in 1904 Engelina Hermina geboren.

Na het overlijden van vader Johan in 1908 wordt de bakkerszaak voortgezet door Antoon.

In 1923 wordt het pand gesloopt om plaats te maken voor een voor die tijd modern woon- en winkelpand met erachter gelegen de bakkerij. Zie de middelste foto.

In 1946 trouwt Antoon met de uit Almelo afkomstige kraamverzorgster Johanna Berendina Eshuis. Uit hun huwelijk worden geen kinderen geboren.

Na Antoons overlijden in 1964 verkoopt zij in 1965 het pand aan bakker K. Melissen. Johanna Berendina Eshuis overlijdt in 1976 op 79 jarige leeftijd.

In 1974 verkoopt Melissen het pand aan buurman J. Wegter. Deze laat het ingrijpend verbouwen en het pand wordt aangehouden bij zijn huishoudspeciaalzaak.

Sinds de jaren '90 is in het oorspronkelijke pand van Groothengel de Marskramer gevestigd.

Hoe komt Borne aan de bijzondere naam “Nazareth”?

Leo Leurink

Tijdens de in oktober 2009 gehouden lezing door Jaap Grootenboer, betreffende zijn boek “Van Nazareth tot Nazareth”, waarin het religieuze erfgoed van Borne wordt beschreven, kwam ook de onvermijdelijke vraag naar voren: “Hoe komt Borne aan de bijnaam Nazareth?”

Twee veronderstellingen uit de zaal

De bijnaam houdt verband met het relatief groot aantal joden dat zich aan het eind van de 18^e eeuw en in de loop van de 19^e eeuw zowel in Borne als ook in Zenderen vestigde.

Wat deze veronderstelling betreft kan ik na nader onderzoek constateren dat in vergelijking met andere plaatsen in Overijssel en met name in Twente, Borne daar zeker niet boven uitstak. Zo waren er in 1832 in Denekamp en Haaksbergen twee maal zoveel joden als in Borne. Ook Delden, Diepenheim, Goor en Ootmarsum telden toen meer joodse ingezetenen. In de peilingen in eerdere jaren (1795 en 1748) waren die verhoudingen niet veel anders.

De tweede veronderstelling luidde: *De bijnaam houdt verband met een Bijbeltekst uit Johannes 1:46, waar Nathanael aan Fillipus de vraag stelt: **Kan uit Nazareth iets goeds komen?***

De in deze Bijbeltekst gestelde vraag duidt op Jezus, die uit een geheel andere omgeving kwam en opgroeide in Nazareth, toen nog een arm en onbetekenend dorp. Dit leidde bij vragensteller Nathanael tot de denigrerende conclusie: “Daar kan toch niet iets goeds vandaan komen”.

Nazareth én Borne zouden wat betreft die opvatting parallel aan elkaar lopen. Die parallel is er, want Borne was, voor de grootindustrie er in de 19e eeuw opgang maakte, een arm dorp bestaande uit veelal huiswevers. Ook wordt bij deze opvatting nog al eens gewezen op de hobbelige straten, vaak voorzien van z.g. kinderkopjes, die Borne in die tijd “rijk” was. Bovendien waren deze straten, nabij de huizen bezaaid met mesthopen. Naast stankoverlast veranderden deze straten bij nat weer in een open riool en werden daardoor nog slechter begaanbaar. De hier opgesomde ongemakken maakten van Borne aldus een dorp dat bij bezoekende en passerende stedelingen geen geweldige indruk naliet. Al met al plausibele aannames, maar zijn er bewijzen die dat staven?

Een onverwacht bewijs

Er waren in Borne, naast de vele armen, echter ook een aantal (rijkere) families, waaronder doopsgezinde “fabriqueurs”, die gewezen goed in Borne en omgeving opkochten en weer doorverkochten. Een van deze families, de fam. Hulshof(f) van de latere (*maar inmiddels verdwenen*)

Toeval of niet? Een foto uit 1890 van het echte Nazareth met, net als in Borne, een bestrating van zogenaamde “kinderkopjes” en waar eveneens een bovengrondse riolering door de straten liep.

grutterij: “Erven ten Cate”, leverde mij het bewijs, c.q. aanwijzing dat de hiervoor gegeven tweede veronderstelling toch het meest geloofwaardig maakt.

Puur toevallig, op zoek naar iets anders, bladerde ik in het 1940 uitgegeven boekwerkje, geschreven door de in Borne geboren Adam Hulshof, met als titel: “*Samenleving en onderwijs te Borne in de 19^e eeuw*”. In dit alleraardigst en interessante boekje (82 pagina's) zijn door de schrijver jeugtherinneringen opgetekend over Borne. Deze verhalen waren eerder, ik meen in 1939 en/of 1940, opgenomen in de “Nieuwe Hengelosche Courant”. In het boekje stuitte ik op een lofdicht over Borne, vervaardigd door een oudtante van de schrijver, toen meer dan 100 jaar geleden. Dat moet dus zo ongeveer rond 1830 zijn geweest. In dit gedicht komt expliciet de onaanzienlijkheid van Borne en zo ook de bijnaam Nazareth voor Borne naar voren.

Het kan niet anders, de dichteres van dit “Gedicht op Borne” was toen nog een klein meisje, dat deze bijnaam toen al langer in gebruik was en wellicht al van vóór 1800 stamt!

Ik wil de lezer dit bijzondere gedicht niet onthouden en oordeelt u zelf: het begin van dit wel bijzondere lofdicht spreekt al boekdelen! Het gedicht, op pagina 59 van het boekje weergegeven, wordt als volgt ingeleid: “Toen wij kinderen waren, was Borne maar klein in vergelijking met wat het nu is. Toch waren wij er zeer aan gehecht. Het had voor ons iets aantrekkelijks. Diezelfde gevoelens worden vertolkt in een gedicht, dat een oudtante van mij meer dan

honderd jaare geleden heeft vervaardigd, toen zij nog een jong meisje was”.

Verwijzingen

¹ “De joden in Overijssel van hunne huisvesting tot 1814”; auteur: Cor Trompetter

² foto: www.bijbelseplaatsen.nl

³ “Samenleving en onderwijs te Borne in de 19^e eeuw”; auteur: Dr. A. Hulshoff, bibliothecarus der Rijksuniversiteit te Utrecht

GEDICHT OP BORNE

*Dat men vrij op Borne **smale**,
Borne blijft mij even waard
'k min het boven alle steden,
Vlekken, dorpen van heel d'aard
Laat het **onaanzienlijk** schijnen,
Noem men het vrij een **Nazareth**,
Borne is en blijft mij dierbaar,
wat de wereld er ook van zegt.
Borne, zoo 'k U ooit kon vergeten,
dat mij zoo veel vreugde schonk.
Waar ik zoo veel nuttigs leerde
en het leven ook ontvong.
Waar de braafste en trouwste ouders
zorgen voor mijn teed're jeugd.
Waar ik met mijn broers en zusters
opwies tot hun beider vreugd.
Waar ik trouwe broederliefde,
têed're zustermin genoot.
Waar ik met onvermoeide zorgen
werd bewaakt, verzorgd in nood.
Borne, waar 'k nog dagelijks blijken
van teed're ouderliefd' geniet.
Gij, gij zijt voor mij onschatbaar,
hoe **laag** men op u **neder ziet**.
Dat men dan mijn kleine dorpjen,
gering en **onaanzienlijk** noem.
Het is voor mij, bekoorlijkst plekjen,
het schoonste dorpjen, dat ik roem.
Roem vrij, steed'ling, uw paleizen,
uw groote huizen, 'k ruil ze niet.
Neen, het kleine nêedrig hutjen,
al is het slechts van stro en riet.
Heeft voor mij veel groter waarde
als het maar in Borne staat.
Weg dan, groote en schoone steden,
Borne is mijn grootste schat op aard.*

“ 'k Geleuf vrouw, dat oonze maagd verkering hef opdoan” zea 'n boer:
“ze hef giesteroamd de kearnmelk loatn anbraann”

Bruisend katholiek leven leidde driekwart eeuw geleden tot een tweede parochie in Borne

Harrie Filart

“Het rijke roomse leven”, zo pleegt men de periode te noemen toen iedereen, jong en oud, getrouwd de zondagsplicht vervulde. Overal zag men uitpuilende kerken met „beminde parochianen”. Dit was in de jaren dertig van de vorige eeuw in Borne niet anders. Ook in de Stephanuskerk gonsde het op de Dag des Heren al vanaf ’s morgens half zeven, en dit ging met vier H. Missen door, tot de laatste beginnend om 11 uur. Door al het in en uitvliegen leek de kerk wel een bijenkorf. Het was de reden voor de oprichting van een tweede parochie in Borne. De zieleherders van de „moederkerk” – eerst pastoor Elskamp en later pastoor Frank – hadden nogal moeite met het opdelen van de Bornse katholieken. Zij zagen niet graag een deel van hun „schapen” naar een andere „kudde” verdwijnen. Toch kreeg Borne zijn bouwpastoor.

Op 9 mei 1933 kwam op de pastorie van Schalkwijk (Utrecht) een schrijven binnen van de aartsbisschop. Dit was gericht aan kapelaan H.J. Scholten Reimer en had de volgende tekst: „*benoemd tot bouwpastoor te Borne. Voor bespreking gelieve u zich in verbinding te stellen met de zeer eerv. heer deken A.J. Weijenborg te Hengelo (O.). Brief volgt. Aartsbisschop J.H.G. Jansen*”

Het toeval wilde dat ne Herman Scholten Reimer zilveren bruiloft mee te Misdorp, wonende aan de bruid zijn zus was. Pastoor vond de boodschap echt meteen een telegram richte luidde als volgt: „*Belast met oprichting nieuwe parochie onder Borne, maar blij voorlopig kapelaan te Schalkwijk. Brief volgt. Hartelijk proficiat, namens heele pastorie met de benoeming uwer uitverkiezing. Ashmann*”.

Kapelaan Scholten Reimer dacht aanvankelijk aan een grap van zijn familie, want wie houdt nu op een bruiloft rekening met een benoeming tot bouwpastoor. Het

gevoel dat het om een geintje ging werd nog versterkt toen er de volgende dag geen bericht van de bisschop in de bus lag. Die kwam een paar dagen later. Zoals wel vaker gebeurde was deze eerst verzonden naar Born in Limburg voordat hij in ons dorp terecht kwam.

De nieuwbakken bouwpastoor werd niet met trompet- en bazuingeschal in Borne ontvangen. Met name pastoor Elskamp van de Stephanusparochie had nogal moeite met de benoeming van een bouwpastoor. Hij zag veel liever een uitbreiding van de

Stephanus als de ene grote kerk van Borne. Hoe het ook zij, pastoor Scholten Reimer ging energiek aan het werk. Zijn streven was het verkrijgen van de drie grote G's, namelijk: de G van God, voor onontbeerlijke steun bij dit grote werk; de G van Grond, want dat was als eerste nodig om te kunnen bouwen en de G van Geld, een ruilmiddel dat ook toen al erg in trek was.

Met de eerste G zat het natuurlijk wel goed. Met de

schenken onder voorwaarde dat daarop de nieuwe kerk gebouwd zou worden. Dat was ook de reden waarom het bedehuis, tot ergernis van velen, voor die tijd wat op een uithoek kwam te staan.

Kapelaan Van Wijk zorgde tevens voor collectrices, die bij de Bornse katholieken een jaar lang elke week een offertje gingen vragen voor de ongetwijfeld hoge kosten. De favoriete bedeldag was de maandag omdat dan de weeklonen uitbetaald werden.

Op 21 augustus 1933 kreeg kapelaan Scholten Reimer zijn werkterrein gelukkig wat dichterbij. Hij werd als tijdelijk kapelaan benoemd te Bornebroek. Eenmaal in de buurt van zijn levenswerk fietste hij dagelijks naar Borne voor zijn eervolle missie. Zo draagt hij al op 27 september 1933 zijn kandidaten voor het kerkbestuur voor aan de aartsbisschop van Utrecht.

Een pastoor die een kerk wil bouwen gaat zich vooraf oriënteren. Zo ook pastoor Scholten Reimer. Kijken en vergelijken en afwegen wat de mogelijkheden zijn. In het Munsterland had hij een kerk gezien zoals hij die graag zou willen bouwen.

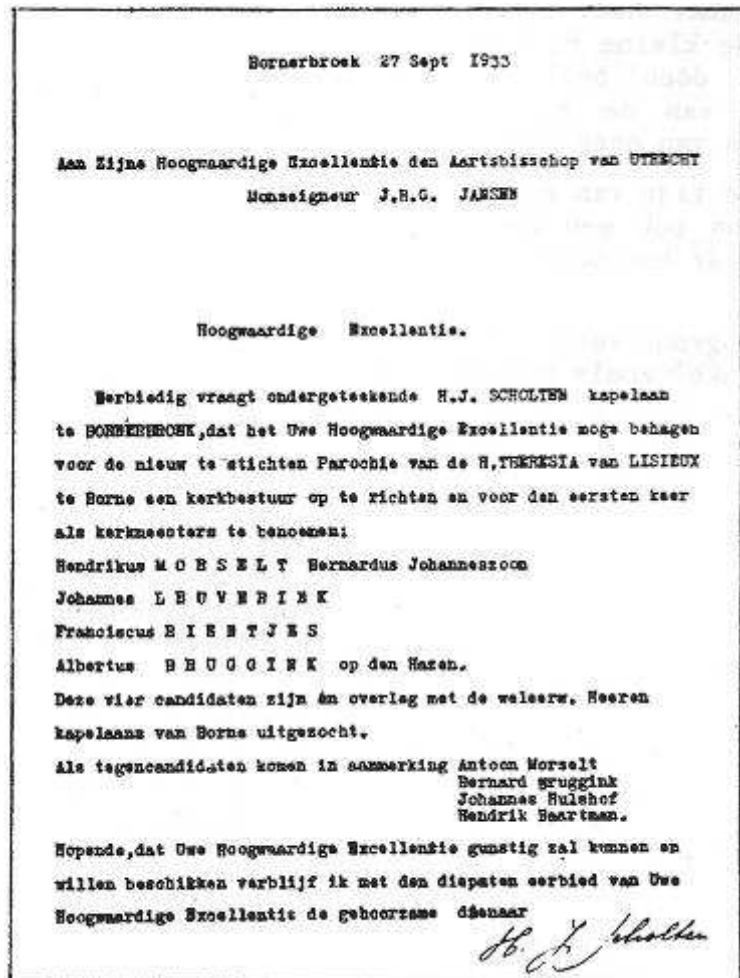
Over de naam van de nieuwe kerk hoefde hij niet lang na te danken. Als patrones koos hij al op 17 mei 1933 – een week na zijn benoeming tot bouwpastoor – voor de H. Theresia van Lisieux. Architect Wolter ter Riele kreeg de opdracht voor een tekening van het project.

Er werden plannen gemaakt om een kerk te bouwen met 1300 zitplaatsen. Het bisdom stak hier echter een stokje voor. Dit was financieel niet haalbaar. Uiteindelijk kwam men overeen dat dit aantal gereduceerd moest worden tot 1000. Ook moest om die reden de geplande toren – de fundering werd wel gelegd – het ontgelden. En verder werd een heuse pastorie nooit gebouwd. Men volstond met „een hoofdenhuis als pastorie ingericht”.

Toen men op 6 november 1933 - het regende die dag pijpestelen en er waaide een gure wind - begon met de uitzetting en de grondboring kwam men tot de ontdekking dat men moest bouwen op klei, vermengd met veen. Daarom moesten 233 palen in de grond worden geheid. Dit gebeurde in de

De heren Drenth en Westerbeek bezig met de graafwerkzaamheden ten behoeve van de Theresiakerk

maand juni van het daarop volgende jaar. Bij het slaan van de eerste paal werden de bouwvakkers getraakteerd op een glas bier en een sigaar.

Dat de zorg voor de grote werkloosheid ook het kerkbestuur niet ongemoeid liet, blijkt uit de eerste kerkbestuursvergadering van 29 december 1933. Toen al pleitte de heer J. Leuwerink ervoor dat er zoveel mogelijk Borne bouwvakkers bij de bouw van de kerk te werk gesteld moesten worden. Pastoor Scholten verzekerde hem dat dit als eis in het bestek zou worden opgenomen.

Voor een bedrag van fl. 13.840,00 werd een gewapend betonfundering gelegd door de Bredase Betonmaatschappij. De bovenbouw van de kerk werd gegund aan de fa. Foks te Hengelo. Deze aannemer bouwde de kerk voor fl. 63.562,00 en het woongedeelte voor fl. 9.240,00.

De eerste steenlegging was op 2 september 1934 en dit ging met enig ceremonieel gepaard. Alle katholieke jeugdverenigingen waren aan de Hengeloschestraat aanwezig met hun vaandels en natuurlijk zorgde de Stephanusharmonie voor de passende feestelijke klanken.

De bouwpastoor hield nauwkeurig een oogje in het zeil of alles verliep volgens het bestek. Elke dag was hij op de bouwplaats te vinden. Hij beklom zelfs eens de ladders tot in de gewelven. Na zich overtuigd te hebben dat alles naar wens ging had hij Gods hulp en die van enkele potige bouwvakkers nodig om, door hoogtevrees bevangen, heelhuids te kunnen terugkeren op aardse bodem.

De bouw verliep gestadig en op 15 februari 1935 werden de kerkbanken aanbesteed. Deze werden gegund aan de firma Hulsbeek te Wierden.

Op dinsdag 11 juni 1935 kon pastoor Scholten Reimer de pastorie gaan bewonen. De pastoor wilde van dit feit geen drukte maken en er stil intrekken. Hij had enkel zijn zuster uit Hertme gevraagd een paar pannenkoeken extra voor hem te bakken. Dat moest voldoende zijn. De parochianen hadden wel begrip voor de wens om feestelijkheden weg te laten, maar boden hem toch een kostbaar missaal aan.

Inzegening

Op zondag 18 juli 1935 werd de Theresiakerk ingezegend door deken A.J. Weijnen van Hengelo. Deze werd geassisteerd door de kapelaans J.en H. Groothuis, beiden familieleden van pastoor Scholten Reimer. Doordat de aartsbisschop, mgr. Jansen, ziek was kon de kerkconsecratie toen nog niet plaatsvinden.

De plechtige H. Mis ter gelegenheid van de inzegening werd opgedragen door de deken met assistentie van pastoor J. Frank, sinds maart 1934 opvolger van pastoor Elskamp, van de Stepha-

De consecratie van de Theresiakerk op 19 augustus 1936 door de aartsbisschop van Utrecht, Mgr. Dr. J. de Jong.

nusparochie en oud-kapelaan G. te Hagen.

Diezelfde avond ook werd de bouwpastoor geïnstalleerd als de nieuwe pastoor van de Theresia-parochie. "Pastoor Scholten Reimer is een stoere werker en zal voor u blijven arbeiden". Deze woorden van deken Weijnen zijn later voor de volle 100% waargemaakt.

Een week na de inzegening, op zondag 25 juli 1935, werd er meteen ook leven in de parochie geblazen. De eerste neomist werd verwelkomd. Theo Morselt, afkomstig uit de Brinkstraat, had zijn priesterstudie volbracht en in zijn geboorteplaats, in de nieuwe Theresiakerk, droeg hij zijn eerste H. Mis op. Pastoor Scholten Reimer vond dit een prima gelegenheid om de mensen over de drempel te krijgen. De ietwat afgelegen stek, waarop het kerkgebouw stond, gold voor velen nog als een belemmering om overstag te gaan. Dit was eveneens te merken bij de eerste bankverpachting, op 7 augustus 1935 toen de zitplaatsen nog niet zo'n gretig aftrek vonden. Geleidelijk werden meer plaatsen aan de man gebracht. Op het eind van het jaar 1935 had de H. Theresia ca. 1800 parochianen.

Kerkconsecratie door de aartsbisschop van Utrecht

De inwijding van het hoofdaltaar, welke door ziekte van mgr. Jansen destijds werd uitgesteld, vond plaats op 19 augustus 1936. De inwijding werd uitgevoerd door diens opvolger Mgr. Dr. J. de Jong. Na vele dagen van voorbereiding werd aan de vooravond van de plechtigheid de 'kerkvorst' in Borne, verwelkomd door burgemeester Schaapman.

De oorspronkelijke tekening van de Theresiakerk door architect Wolter ter Riele. Hier ziet u duidelijk de torenbovenbouw en de pastorie. Dit zo te bouwen was financieel niet haalbaar.

Rijen dik stond het in de straten toen de open landauer naar de St. Theresia reed. Het feest werd nog meer compleet omdat de parochie die dag tevens mocht kennismaken met het "eerste hulpje". Het was kapelaan L.L. Lampe die nauwelijks een week na zijn wijding als priester zich dienstbaar mocht maken voor de parochie. Het werd voor de parochianen die dag een lange zit. Na de consecratieplechtigheid volgde nog een Hoogmis, gecelebreerd door "drie heren". De feestpredikatie werd verricht door kapelaan Theo Morselt.

Pastoor Scholten Reimer priester in hart en nieren

Ruim dertig jaar is Herman Scholten Reimer als pastoor werkzaam geweest in de Theresiaparochie. Zijn rotsvast geloof diende voor velen als grote steun. Hij was geliefd om zijn eerst behoudende maar later meegroeïende instelling. Hij was als een vader voor zijn parochianen. Door zijn rustige houding dwong hij veel respect af. Hij maakte totaal geen onderscheid tussen rang of stand. Het was de eenvoud die hem sierde als mens.

De pastoor stond slechts een mooie doelmatige kerk voor ogen waar alle voorwaarden aanwezig moesten zijn om met godsvrucht en aandacht de H. Eucharistie te kunnen vieren. Daaraan heeft hij steeds gewerkt. Blij was de parochieherder met elk toegeschoven offertje, dat hij dan steevast voor „Klein Treeske” - zoals hij de kerk graag noemde - bestemde.

Met pastoor Scholten Reimer ging de Theresiaparochie ook de oorlogsjaren door. In de meidagen van 1940 was hij niet eerder gerust gesteld als alle militairen uit zijn parochie terug waren.

Op 15 augustus 1942 vierde pastoor Scholten Reimer zijn 25-jarig priesterjubileum. Hij wenste geen feest vanwege de oorlog. Toch werd een comité gevormd dat geld wilde inzamelen voor een nieuwe preekstoel. Dit konden de parochianen, in

die benarde tijd, niet helemaal opbrengen. De uit het hart gegeven feestgave werd daarom bestemd voor een bestating rondom de kerk.

In de tweede helft van de jaren vijftig werd ook Borne niet gevrijwaard van de golf van t.b.c. die over ons land trok. De pastoor, maar ook de toenmalige kapelaan Strijbosch, leefden volop mee met de slachtoffers van deze ziekte die langdurig verpleegd moesten worden in verspreid liggende sanatoria. Bij het 40-jarig priesterjubileum, in 1957, schonken de parochianen hun zieleherder drie glas-in-lood ramen voor de kerk.

In 1963 was de pastoor, na een ziekenhuisopname, tijdelijk rustend in Delden. Tijdens zijn

absentie werd de kerk gehuld in rook en roet. De witte H. Theresia was een "zwarte madonna" geworden. Een gesprongen waterleiding had kortsluiting gemaakt in de verwarmingskelder. De pastoor had grote huiver voor het reinigen van het kerkplafond. Elders was iemand hiermee eens verongelukt. Gedurende 20 jaar was er dan ook geen bezem langs geweest.

Noodgedwongen nu en op aandringen van kapelaan Terhorst, die toen de parochie alleen leidde, gaf hij toestemming om de gehele kerk te reinigen, inclusief de gewelven.

Pastoor Scholten Reimer werd op 9 juli 1965 opgenomen in het Gerardus Majella Verpleeghuis te Denekamp waar hij op 26 juli 1978 overleed.

noten

Dit verhaal – weliswaar in aangepaste vorm – werd eerder door mij geplaatst in de Bornse Courant van 6 juni 1985 t.g.v. het 50-jarig jubileum. Ik heb toen materiaal verzameld via de heer Struik die het jubileumboek "Gouden Theresia" verzorgde.

Van 'n lelijkstn teelder (bord), kumpt de meuiste schearven

Boekennieuws

Jan F. Deckwitz

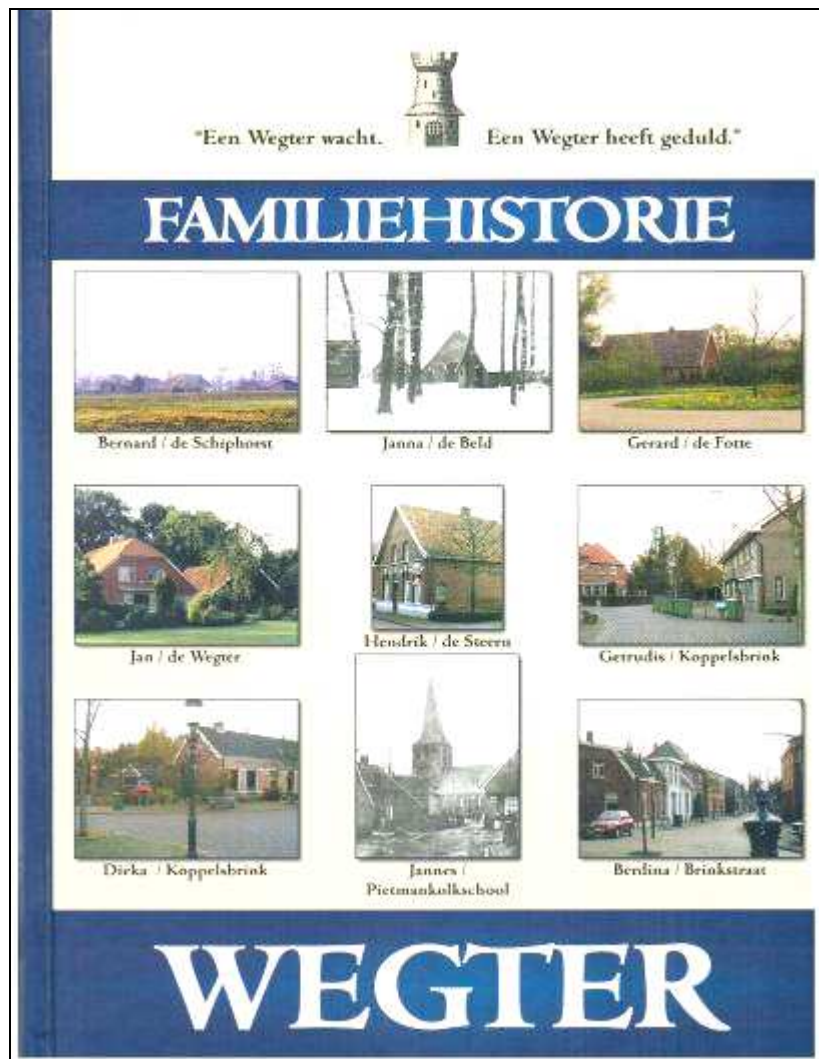
Titel : **Familiehistorie Wegter**
 Auteur : R. A.. J. van Goethem
 ISBN : geen
 Uitgever : Privé

Wat beweegt iemand ertoe om niet alleen de genealogie van zijn familie te achterhalen en vast te leggen, maar er ook de achtergrond, aangetrouwde familie, woonplaatsen en levensverhalen bij op te tekenen?

Ik denk dat de auteur, Richard van Goethem, dit niet van te voren heeft bedacht. Hij is tijdens het genealogisch onderzoek op allerlei overleveringen gestuit en heeft deze genoteerd. Dit kon ook omdat het leefgebied van de familie Wegter vooral Borne en direct omliggende plaatsen betrof. Binnen zo'n, aanvankelijk kleine gemeenschap, blijven verhalen en achtergronden langer "leven", omdat ze worden doorverteld. Wil je de gevonden informatie verwerken in een samenvattend verhaal, dan heb je een probleem: want hoe maak je hiervan een overzichtelijk geheel? Vooral is dit van belang als het verhaal de omvang krijgt van een "familieencyclopedie" van 160 pagina's(!).

Van Goethem is hier ten dele in geslaagd. Het is een boek geworden dat je niet van voor naar achter moet lezen. Pik de verhalen en anekdotes eruit en begin hiermee, bekijk de foto's en vooral de kaartjes van "oud Borne", dan begint het boek te leven. Duik je vervolgens in de familierelaties, dan is de conclusie: Borne was eigenlijk één grote familie en de Wegter's maakten hier deel van uit! En deze feiten achter elkaar leveren dan een prachtig boek op.

Van Goethem geeft het relaas weer van de familie Wegter, in het bijzonder over de periode 1700 – 1900. Hij heeft wel oudere bronnen gevonden met de familienaam Wegter en andere schrijfwijzen, maar hier is soms niet geheel duidelijk wat de familielijnen zijn. Ook zijn er familienamen veranderd en verbasterd (Wegters; Wechter e.d.) omdat men toevallig ergens kwam te wonen waarbij een erfnaam werd gebruikt. De omstandigheden waaronder men leefde, geboorten en sterven, worden goed beschreven aan de hand van inhoudelijke bronnen. Hier kom je opmerkelijke zaken in het dagelijks leven van de Wegters tegen. Veel woningen, waar de familieleden hebben gewoond, zijn achterhaald en hiervan zijn foto's en

tekeningen in het boek opgenomen. Opmerkelijk is het voor ons allen bekende voormalige café "Het Steertje" aan de Marktstraat, dat hier uitdrukkelijk wordt beschreven in relatie tot de familie Wegter. De schrijver brengt het café weer tot leven en je voelt wat zich hier heeft afgespeeld. Het is een boek geworden dat elk heemkundelid moet kennen en lezen; in één woord: PRACHTIG.

In feite zijn er twee boeken samengesteld:

Deel I is hiervoor aangehaald en is vooral interessant voor degenen die Borne en zijn inwoners kennen of voor hen die zich bezighouden met de geschiedenis van Borne. In zo'n 45 hoofdstukken worden de families, familierelaties, woonomstandigheden, leven en werk beschreven met korte anekdotes. Een aantal bijlagen met afzonderlijke stambomen maken het boek compleet.

Deel II geeft de eigenlijke stamboom met een index: dit is meer voor privégebruik, voor de directe familie samengesteld. De bedoeling is dat de stamboomgegevens uiteindelijk in een Gedcombestand worden opgenomen.

Titel : **Twente toen en nu: een serie over het Twents erfgoed in 16 deeltjes**
Auteur : Verschillende bekende schrijvers uit Twente
Uitgever : Uitgeverij Waanders, Zwolle

Wat is er nog terug te vinden van Twentse geschiedenis? Wat is nog aan te raken? Waar vind je het?

Dat is het erfgoed waarmee Twente nog rijkelijk bedeeld is. Onlangs is een overzicht van dit erfgoed vastgelegd in een reeks boekjes *Twente toen en nu*. Het handelt over monumenten, belangrijke gebouwen en belangrijke plekken in Twente.

Alhoewel er tot nu pas zes van de zestien deeltjes zijn verschenen, is het al wel duidelijk dat de wijze waarop het erfgoed wordt beschreven, en dit met behulp van foto's, kaartjes en tekeningen wordt toegelicht, een toegevoegde waarde heeft in relatie tot wat tot nu is vastgelegd.

Elk boekje bevat ca. 60 bladzijden en behandelt telkens een ander thema. Elk thema is weer onderverdeeld in een twaalftal onderwerpen. Vóór in elk boekje vindt u een overzichtskaartje van Twente met daarop gemarkeerd de plaatsen die door de schrijver onder de loep worden genomen. Het is een systematische behandeld en overzichtelijk geheel geworden. Voor de kosten hoeft u ze niet te laten liggen: voor het eerste deeltje betaalt u slechts € 2,50, voor de overige € 4,95 per deel.

Het eerste deel heeft als thema: "Langs weg en vaart". Dit deeltje is samengesteld door Jan Haverkate. Op een boeiende wijze weet Haverkate juist dat te zeggen, wat nu van belang is. De onderwerpen zijn hier: het zandpad in het Bokdammerveld; Logement De Kroon in Delden; Schippersherberg Carelshaven; Tollen in Almelo en Diepenheim; De dubbele sluis te Weerselo; Station Goor; Oelerbrug in Hengelo; Vliegveld Twente in Enschede; Benzinepomp in Glanerbrug en de Autosnelweg A1. Aan de beschrijving van de onderwerpen zijn veel foto's, tekeningen en detailkaartjes toegevoegd.

Het tweede deeltje van de serie heeft als thema: "In fabriek en werkplaats" en is samengesteld door Gerard Vaanholt. Ook hier weer twaalf onderwerpen waar nader wordt ingegaan op een specifieke plaats of gebouw in Twente. En ook Vaanholt weet op aansprekelijke wijze de vinger te leggen op bijzondere plaatsen. In de verschillende deeltjes komt ook Borne in beeld: denk bijvoorbeeld aan Spanjaard of aan Meijling en u weet waar het over gaat.

Het is hier niet doenlijk alle deeltjes gedetailleerd te beschrijven. De zes deeltjes die nu reeds zijn verschenen zien er goed en verzorgd uit. De boekjes zijn te koop in elke goede boekhandel maar ook kunt u zich bij de uitgever inschrijven voor de gehele serie. Ga hiervoor naar de website van de uitgever:

www.twentetoenennu.nl

Fotowedstijd: hoe goed kent u Borne en omgeving?

Anja Tanke

De oplossing van de fotowedstijd in Boorn en Boerschop 2009-3: het beeldje bevindt zich tussen twee ramen van de bovenverdieping van de woning aan de Hoofdstraat 30 te Zenderen.

Uit de zeven goede inzendingen is geloot. De winnaar is: **Johan Kwast**. Van harte gefeliciteerd!

Hieronder vindt u weer een nieuwe foto van een karakteristieke woning in Borne.

De vraag: wat is het adres van deze woning.

Wat moet u doen:

Stuur uw oplossing **vóór 15 mei 2010** naar:

Redactie *Boorn en Boerschop*, Blauwgras 68, 7623 GL Borne.

Mailen kan natuurlijk ook: u stuurt uw e-mail dan naar het redactieadres: deckwitz@home.nl

Vermeld duidelijk: de oplossing, uw naam, adres en telefoonnummer.

Voor de winnaar stelt Gullimex Instruments een VVV-bon ter waarde van € 25,- beschikbaar.

De winnaar krijgt uiteraard persoonlijk bericht.

De uitslag wordt in het volgende nummer bekend gemaakt.

gullimex INSTRUMENTS

Van de bestuurstafel

Annemie Mulders

Bestuurszaken

Nadat duidelijk is geworden dat 4 bestuursleden; mevrouw A. Mulders-Gordijn en de heren H.J. Oude Aarninkhof, G.J.M te Beke en H.A.M Woolderink bij de jaarvergadering afscheid nemen en dat het bestuurslid G.H. Smoors in juli weggaat, heeft het bestuur nieuwe mensen bereid gevonden om zitting te nemen. De nieuwe bestuursleden die zijn voorgedragen zijn: mevrouw A. Haak, de heren B. Hogeweg, J. ter Keurs en J. Möller. Over een taakverdeling volgt nog nader bericht.

In de maand januari is een laptop en beamer aangeschaft. Bij de jaarvergadering is deze laptop en beamer voor het eerst gebruikt. De helft van de aanschafwaarde komt uit een gift van het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Jubileumjaar 2012

In 2012 bestaat onze vereniging 50 jaar en we laten dit natuurlijk niet onopgemerkt passeren. Voor de voorbereiding van het jubileumjaar is inmiddels een commissie gevormd. Leden van deze commissie zijn: mevrouw R. Blödtner en de heren J. Hassels Mönning, L. Leurink, F. Lindenhovius, J. Deckwitz. Mocht u ideeën hebben voor het jubileumjaar, aarzel dan niet deze ter kennisgeving voor te leggen aan één van de commissiesleden.

Archief

De werkzaamheden bij het archief in de bibliotheek vorderen gestaag. J. ter Beke geeft inmiddels leiding aan een 10-tal vrijwilligers. Zowel woensdagmorgen als woensdagmiddag zijn vrijwilligers werkzaam. Er wordt ook gedacht aan uitbreiding van het aantal dagen. Mocht u nog tijd over hebben, dan kunt u zich op woensdag melden bij de heer Ter Beke. Mocht u ook waardevolle informatie over Borne hebben en niet weten waar u met uw papieren naar toe moet, biedt u het dan aan bij de heer Ter Beke. Hij kan u vertellen of uw bezit terecht bij het heemkundige archief past, of beter een plaats in het gemeentearchief kan krijgen.

Website

Al enige tijd is het bestuur bezig een website te realiseren voor de Heemkundevereniging Bussemakerhuis Borne, een noodzaak in deze moderne tijd. Mevrouw M. Groot Rouweler bouwt de website en het bestuurslid B. Hogeweg zal in de toekomst deze website onderhouden. De website (www.heemkundeborne.nl) is al operationeel, maar nog in opbouw. Na verloop van tijd zult u alle actuele zaken van de vereniging op deze website kunnen terugvinden. Natuurlijk vindt u hier ook Boorn en Boerschop terug. Ook zijn er linken naar andere heemkundeverenigingen in Twente.

Activiteitencommissie

Naast een paar nog interessante avonden is ook de excursie gepland. De datum is u al bekend, 15 mei. De reis gaat deze keer naar de tuinen en galerie van De Hullu in Gees, waarna we de rest van de dag een leuk programma hebben in het museumdorp Orvelte. Uiteraard wordt u bijtijds op de hoogte gebracht wat de excursie precies inhoudt. Het belooft een leuke dag te worden.

Nieuwe leden

Ook hebben we nieuwe leden kunnen begroeten, de heren A. Bloed, H. Bijkerk, H. Mulder, en B. Hogeweg.

Pellenhof

Het bestuur heeft in voltallige samenstelling een gesprek gevoerd met de heer Markvoort van de Stichting Woonbeheer Borne. Het was een plezierig gesprek, waarin de heer Markvoort uitvoerig inging op de plannen die de stichting heeft met de inrichting rondom de Pellenhof.

Nadien heeft het bestuur nog uitvoerig gepraat over deze plannen, maar is uiteindelijk tot de conclusie gekomen dat handhaving van de huidige bebouwing voor Borne beter is, gezien het karakter van de gebouwen en de plek midden in het hart van oud Borne. Renovatie en interieurvernieuwing is gewenst. Middels een open brief is dat kenbaar gemaakt aan alle geledingen die met de plannen te maken hebben. Ook in de pers is aandacht geschonken aan onze brief. Verdere berichten worden afgewacht.

Jaarvergadering

Op 9 februari 2010 heeft ook de jaarvergadering plaatsgevonden. Het verslag van deze bijeenkomst wordt u voor de volgende jaarvergadering toegestuurd.

Tijdens de jaarvergadering kreeg de heer H.A.M. Woolderink het erelidmaatschap van de vereniging aangeboden voor de inbreng en het vele werk dat hij voor de vereniging heeft gedaan.

De lezing van deze avond werd verzorgd door R. van Goethem, die aan de hand van een "wandeling" door Borne (middels een powerpointpresentatie) een heel goed beeld gaf van de stamboom van de familie Wegter. Het leven en de stamboom van deze familie is in een fraai uitgevoerd boek verwerkt (zie "Boekennieuws" op blz. 29).

Het boek werd aan het einde van de avond te koop aangeboden.

Al met al een zeer geslaagde avond.